

વિશ્વવિહાર

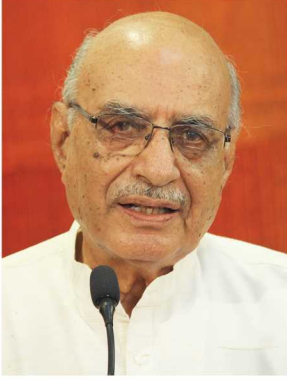
વર્ષ : 24 * અંક : 10 * જુલાઈ 2022 * કિં. ₹ 15

શ્રી કુમુદિનીબહેન લાખિયા

શ્રી ઈલાબહેન ભટ્ટ

‘પદ્મભૂષણ ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર સવ્યસાચી સારસ્વત એવોર્ડ – ૨૦૨૧’
સમારોહમાં શ્રી ઇલાબહેન ભટ્ટનાં પ્રમુખપદે
શ્રી કુમુદિનીબહેન લાખિયાને એવોર્ડ અર્પણ

‘સંવેદનશીલતા અને સર્જનાત્મકતાના
વિકાસમાં શિક્ષણનો ફાળો’ વિશે
શ્રી મનસુખ સલ્લા

‘પોઝિટિવ જર્નાલિઝમ
ક્ષેત્રે મારા અનુભવો’ વિશે
શ્રી રમેશ તન્ના

પદ્મભૂષણ ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર સવ્યસાચી સારસ્વત એવોર્ડ
અર્પણવિધિ પ્રસંગે

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ વતી મુદ્રક, પ્રકાશક અને તંત્રી : કુમારપાળ દેસાઈ, સંપાદક : પ્રીતિ શાહ
પ્રકાશનસ્થળ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશપાર્કની બાજુમાં, બંધુસમાજ સોસાયટી સામે,
ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૧૩. ફોન : ૨૭૫૫ ૧૭૦૩, મુદ્રણસ્થળ : અજય ઑફસેટ,
સી-૧૨, બંસીધર મિલ કમ્પાઉન્ડ, બારડોલપુરા, દરિયાપુર, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૪

email : vishvakoshad1@gmail.com ♦ www.vishwakosh.org

છૂટક કિંમત : ₹ ૧૫/-, વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૧૫૦/-, ત્રણ વર્ષનું લવાજમ ₹ ૪૦૦/-
લવાજમ : ‘ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ’ના નામે ડ્રાફ્ટ અથવા મ. ઑ.થી જ મોકલવું.

વિશિષ્ટ સહયોગ : શ્રી સી. કે. મહેતા (દીપક નાઇટ્રેટ)

[અહીં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની છે.]

મહેન્દ્ર મેઘાણી : શતાબ્દી પ્રવેશ

ગુજરાતના લોકોત્તર વાયન-પ્રસારક મહેન્દ્રભાઈ મેઘાણીએ ૨૦ જૂન, ૨૦૨૨ના દિવસે સોમા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો. ઝવેરચંદ મેઘાણીના પુત્ર મહેન્દ્રભાઈએ ગુજરાતી વાચકોને ગુણવત્તાસભર સંસ્કારક્ષમ વાયનનો જંગમ રાશિ, ન કલ્પી શકાય એટલી ઓછી કિંમતોએ પૂરો પાડ્યો. આ કામ તેમણે સિત્તેર વર્ષ સુધી અવિરત કર્યું. તેમના આ આજીવન પુસ્તક અભિયાનનાં માધ્યમો ‘મિલાપ’ માસિક,

‘લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ’નાં પ્રકાશનો અને ભાવનગરમાં તેમણે શરૂ કરેલો ‘લોકમિલાપ’ પુસ્તક ભંડાર હતાં. સારા વાયનના ફેલાવા માટે મહેન્દ્રભાઈએ લોકોની સામે સાહિત્ય-પઠનના કાર્યક્રમોની વાયનયાત્રાઓ કરી તેમ જ ઘરઆંગણે અને દેશવિદેશમાં પુસ્તકમેળા યોજ્યા. મહેન્દ્રભાઈએ સર્જેલી વાયનસામગ્રીનું સ્વરૂપ ગુજરાતી અને અંગ્રેજીમાં લખાયેલાં ઉત્તમ લખાણોનાં સંક્ષેપ, અનુવાદ અને સંપાદનનાં પુસ્તકોનું છે. પુસ્તકો તેમના માટે આનંદનું સાધન કે વેચાણ માટેનું ઉત્પાદન નથી, પણ સમાજ-પરિવર્તનનું એક માધ્યમ છે. મહેન્દ્રભાઈએ અનેક વખત કહ્યું છે: ‘બુલેટથી (બંદૂકની ગોળીથી) ટૂંકા સમય માટે જ કાન્તિ આવે છે, બેલટથી(મતદાનથી) આવેલી કાન્તિ બહુ સફળ નથી હોતી એ આપણો અનુભવ છે, એટલે મારે હવે બુક્સ દ્વારા કાન્તિ લાવવી છે.’

મહેન્દ્રભાઈનો જન્મ મુંબઈમાં, શાળાનું શિક્ષણ ભાવનગર, બોટાદ અને મુંબઈમાં; અમદાવાદની એલ.ડી.આર્ટ્સ કોલેજ ૧૯૪૨માં અધવચ્ચે છોડીને પિતાની લેખનની અને પત્રકારત્વની પ્રવૃત્તિમાં સાથી બન્યા. ૧૯૪૮માં ન્યૂયોર્કની કોલમ્બિયા યુનિવર્સિટીમાં પત્રકારત્વનો અભ્યાસ કરવા ગયા. ત્યાંથી મુંબઈના ‘જન્મભૂમિ’ જૂથના દૈનિક ‘નૂતન ગુજરાત’ માટે તેના એકેડિટેડ કોરસ્પોન્ડન્ટ તરીકે ‘અમેરિકાની અટારીએથી’ કોલમ લખતા. ૧૯૪૯માં સ્વદેશ પાછા આવીને ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ મુંબઈથી ‘મિલાપ’ માસિક શરૂ કર્યું. એ ‘રિડર્સ ડાયજેસ્ટ’ ઢબનું, એ સમયમાં ભાગ્યે જ કોઈ ભારતીય ભાષામાં હોય તેવું સંકલન-સામયિક હતું. તેમાં ઓગણત્રીસ વર્ષ સુધી વિવિધ સામયિકોમાંથી સુંદર સામગ્રી વીણીવીણીને, અનુવાદ કરીને, ટૂંકાવીને, માવજત કરીને ગુજરાતી વાચકોને પૂરી પાડી. એ સામગ્રી એટલી બધી હતી કે તેમાંથી નવી સદીમાં પહેલા દોઢ દાયકામાં દસ જેટલાં પુસ્તકો થઈ શક્યાં.

મહેન્દ્રભાઈ ૧૯૫૧માં મુંબઈથી ભાવનગર આવ્યા. ૧૯૫૪માં ‘લોકમિલાપ કાર્યાલય’ને પણ ભાવનગર લાવ્યા. તેના પુસ્તક ભંડાર દ્વારા પુસ્તકોનાં વેચાણનાં અને કાર્યાલય દ્વારા પ્રકાશનનાં મંડાણ કર્યાં. ભણતરનું પ્રમાણ ઓછું હોય તેવા જમાનામાં ઓછી વસ્તીવાળા એક કસબામાં પુસ્તકોનો વ્યવસાય શરૂ કરવામાં ધંધાકીય સાહસવૃત્તિ ઉપરાંત, પુસ્તક અને વાચનમાં આદર્શવાદી શ્રદ્ધા પણ હતી. ૧૯૬૮માં ‘લોકમિલાપ કાર્યાલય’નું ‘લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ’માં રૂપાંતર કરીને તેને સારાં પુસ્તકોના પ્રચાર અને બીજી સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ કરવા માટેની બિનધંધાદારી સંસ્થા બનાવી.

લોકમિલાપ પુસ્તક ભંડાર વાયકો માટે મિલનસ્થાન, વાચનસ્થાન, પુસ્તકતીર્થ બનતો ગયો. તેમાં મહેન્દ્રભાઈ સાથે જુદા જુદા તબક્કે વત્તા-ઓછા સમયગાળા માટે તેમના ભાઈઓ નાનક અને જયંત તેમ જ દીકરો ગોપાલ અને દીકરી મંજરી જોડાઈને લગનથી કામ કરતાં રહ્યાં. નિષ્ઠાવાન અરવિંદભાઈ શુક્લ અને વલ્લભભાઈ ચિખલિયા મળ્યા. મહેન્દ્રભાઈએ વીસેક વર્ષ પહેલાં ‘લોકમિલાપ’ પુસ્તક ભંડારના રોજબરોજના કામમાંથી નિવૃત્તિ લીધી. ત્યારથી પુસ્તક ભંડારની બહોળી જવાબદારી અત્યારે ૭૦ વર્ષના ગોપાલભાઈ અને તેમનાથી એક વર્ષ નાનાં તેમનાં પત્ની રાજુ(રાજશ્રી)બહેને સંપૂર્ણ સમર્પિત ભાવે નિભાવી છે. અનેક વાયકોના પુસ્તકસંગ્રહના સ્ત્રોત અને તેમના ભાવવિશ્વના હિસ્સા સમો આ પુસ્તક ભંડાર ૨૦૨૦ના પ્રજાસત્તાક દિને જ્યારે સંકેલાઈ ગયો ત્યારે ભાવેશાવાસીઓએ અનુભવેલો અવસાદ સોશિયલ મીડિયામાં મોટા પાયે વ્યક્ત થયો.

જાણીને આશ્ચર્ય થાય કે લોકમિલાપ પુસ્તક ભંડારના નફાનો સ્ત્રોત તેનાં પોતાનાં પ્રકાશનોનું વેચાણ ન હતું, કારણ કે તે વેચાણ દ્વારા થતી આવકનો ઉપયોગ સંસ્થાના

અનુક્રમ

મહેન્દ્ર મેઘાણી : શતાબ્દી પ્રવેશે	૩	સંજય ભાવે
પર્યાવરણ રક્ષણ : અડધી સદીના અંતે	૭	પ્રવીણ ક. લહેરી
વેબસાઈટની વાત	૧૦	—
છેતરાવા વિશે	૧૩	રતિલાલ બોરીસાગર
ધરતી પર અંતરીક્ષમાંથી		
વીજળીનું અવતરણ	૧૬	ચિંતન ભટ્ટ
ભગવાનની દુકાનનો વેપારી	૧૮	પ્રીતિ શાહ
T20 ક્રિકેટ : સંપત્તિની દોડ		
અને મૂલ્યોની અવહેલના	૨૧	સુધીર તલાટી
ચેટબોટ્સ	૨૫	હર્ષ મેસવાણિયા
અસ્મિતા વિશેષ સંવાદ	૨૮	ભદ્રાયુ વછરાજાની
વિશ્વકોશવૃત્ત	૩૪	—

વિકાસ-પ્રસાર માટે કરવાનો હતો. પુત્ર ગોપાલભાઈ અને તેમનાં પત્ની રાજુબહેન સંસ્થાના પગારદાર કર્મચારીઓ હતાં. લોકમિલાપ પુસ્તક ભંડારની આવક અન્ય પ્રકાશકોએ બહાર પાડેલાં પુસ્તકોનાં વેચાણ દ્વારા થતી. લોકમિલાપની સુવાચનની મૂલ્ય-વ્યવસ્થા સાથે બંધબેસતાં હોય તેવાં પુસ્તકો જ વેચાણ માટે રાખવામાં આવતાં. મહેન્દ્રભાઈ કહેતા : ‘અમે લેખકો કે પ્રકાશકો સાથે બંધાયેલા નથી. અમે વાચકો સાથે પણ બંધાયેલા નથી. વાચક માગે અને અમને જો લાગે કે તે યોગ્ય વાચન નથી, તો અમે તેને એ સામગ્રી પૂરી ન પાડીએ. અમે બંધાયેલા છીએ અમારા અંતરાત્મા સાથે કે જેણે વાચકોની સેવા કરવાની નેમ લીધી છે.’

લોકમિલાપે પ્રકાશન વ્યવસાયના આરંભે ઝવેરચંદ મેઘાણીનાં ઇતિહાસપુસ્તકો અને તેમની કિશોરકથાઓ, તેમ જ કુમારવયના વાચકો માટે મહેન્દ્રભાઈએ અંગ્રેજીમાંથી અનુવાદિત કરેલી સાહસકથાઓ જેવાં પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં. ત્યાર પછીના સાત દાયકામાં ‘લોકમિલાપ’નાં બસો કરતાં વધુ પ્રકાશનોનાં નિર્માણની કામગીરી લગભગ સંપૂર્ણપણે મહેન્દ્રભાઈના શબ્દકર્મને આભારી છે. પુસ્તક તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવા માટેની સામગ્રીની પસંદગી તેમ જ તેની મઠારણીથી શરૂ કરીને પુસ્તક એક પણ ભૂલ વિના છપાય, બંધાય, ટપાલી કે દુકાનદાર થકી સમયસર તે વાચકના હાથમાં અને ત્યાંથી સોંસરું તેના હૈયામાં પહોંચે ત્યાં લગીની આખીય સાંકળની દરેક કડીમાં મહેન્દ્ર મેઘાણીની મંજાવેલી સમજ અને સખત મહેનત છે. પણ આ પ્રયંત કામમાં ન્યોછાવરી કે ત્યાગનો દાવો તેમણે ક્યારેય કર્યો નથી. જોકે ટોલ્સ્ટોય-ગાંધી પ્રણીત ‘બ્રેડ-લેબર’ એટલે કે ઈમાનદારીપૂર્વકના સખત સતત ઉત્પાદક પરિશ્રમ દ્વારા વધુ સારી દુનિયા બનાવવાની કોશિશની વાત ખસૂસ કરી છે.

મહેન્દ્રભાઈને વિશ્વાસ છે કે લોકો પુસ્તકો વાંચે તો બદલાવ આવે. પણ લોકો પુસ્તકો વાંચતા નથી એની તેમને ખબર છે. એટલે લોકો જે કારણોસર પુસ્તકો વાંચતા નથી તે બધાં કારણોનું તેમણે લોકમિલાપ પ્રકાશન થકી નિવારણ કર્યું. લોકોને લાંબાં લખાણો વાંચવાનો સમય નથી એટલે મહેન્દ્રભાઈએ ટૂંકાં લખાણો આપ્યાં. પુસ્તકો મૂકવા માટે જગ્યા નથી, તો મહેન્દ્રભાઈએ નાના કદનાં છેક ખીસામાં સમાઈ જાય એવડાંક પુસ્તકોય બનાવ્યાં. લોકો કહે છે કે ‘વાંચવાનું અઘરું પડે છે’, મહેન્દ્રભાઈએ કહ્યું, ‘લો સરળ સોંસરું વાંચન’. લોકોએ કહ્યું રસ નથી પડતો, મહેન્દ્રભાઈએ કહ્યું કે ‘લેખકો કંઈ બધું કંટાળાજનક નથી લખતા, લો હું તમારા માટે એકદમ સરસ લખાણો વીણી લાવ્યો છું’. આપણા દેશમાં કરોડો લોકોને ખરેખર પુસ્તકો પોષાતાં નથી એ જાણનાર મહેન્દ્રભાઈએ પુસ્તક-પ્રકાશક તરીકે કરકસર અને સાદગીભર્યું જીવન સ્વીકારીને વાચકોને ઓછી કિંમતે પુસ્તકો પૂરાં પાડ્યાં. આ આખીય વ્યવસ્થાને મહેન્દ્રભાઈ ‘પુણ્યનો વેપાર’ કહે છે.

પુસ્તકોનાં વેચાણમાંથી ધોરણસરની આવક થતી ગઈ એટલે સમાજ માટે ઘસાઈને ઊજળા થવામાં માનનાર મહેન્દ્રભાઈએ ‘નહીં નફો નહીં નુકસાન’ના ધોરણે ઉત્તમ

સાહિત્ય સસ્તા દરે લોકોને પૂરું પાડવા માટે જાણે જુંબેશ હાથ ધરી. ગુજરાતી સાહિત્યકૃતિઓની ઓછી કિંમતની આવૃત્તિઓ લાખોની સંખ્યામાં પ્રકાશિત કરી વિક્રમો સર્જ્યા. પ્રકાશનોમાં આગોતરા ગ્રાહક નોંધાતા હોવાથી પુસ્તક બહાર પડે તે પહેલાં જ તેની નકલો ખલાસ થઈ જતી ! લોકમિલાપે ઝવેરચંદ મેઘાણીની પંચોતેરમી જયંતી નિમિત્તે ૧૯૭૨માં મેઘાણી સાહિત્યનાં ત્રણ પુસ્તકોનો સંપુટ ‘કસુંબીનો રંગ’ નામે પ્રકટ કર્યો, જેની એક લાખથીય વધુ નકલોની આગોતરી વરધી નોંધાઈ. આ સંપુટની પ્રસ્તાવનામાં લોકમિલાપનાં પ્રકાશન અને વેચાણની અર્થવ્યવસ્થાનો ખ્યાલ ટૂંકમાં મળે છે. મહેન્દ્રભાઈ નોંધે છે : ‘પ્રજાના હૃદયને સ્પર્શે અને ખીસાને પરવડે તેવી યોજના તેની પાસે રજૂ કરીએ તો તે તેનો અણધારેલા ઉમંગથી જવાબ વાળે છે. ૮૬ % જેટલો ખર્ચ પુસ્તકનાં કાગળ-છપાઈ પાછળ થાય. બાકીના ૧૪ %માંથી અરધી રકમ લેખકોના પુરસ્કારમાં અને અરધી વ્યવસ્થા-ખર્ચમાં વપરાય. લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ સામાજિક માલિકીની સંસ્થા છે. તેમાં નફાનો જેમ સવાલ ન હોય તેમ ખોટનો અવકાશ પણ ન રહે. કોઈના દાન કે સહાય પર એનો મદાર બાંધવો ન પડે એ રીતે બને તેટલું ઝીણવટથી આયોજન કરેલું હોય છે. યોજનાના હિસાબો દર વર્ષે પ્રગટ થતા રહે છે.’

પછીનાં વર્ષે ‘આપણો સાહિત્યવારસો’ શ્રેણી હેઠળ પાંચ-પાંચ પુસ્તકોના ચાર સંપુટો ગ્રાહકો નોંધી પ્રકટ કર્યા, જેમાં વિવિધ લેખકોની કૃતિઓને ટૂંકાવીને લોકો સામે મૂકી. તેની સવા બે લાખ નકલો વાચકોએ વસાવી હતી. સાદગીભરી સુંદરતાવાળાં મુખપૃષ્ઠો સાથેનાં, સાતસોથી નવસો પાનાંનું વાચન વધુમાં વધુ દસથી બાર રૂપિયામાં મળી રહેતું. પાંચ ગુજરાતી ચરિત્રગ્રંથોને ટૂંકાવીને મહેન્દ્રભાઈએ તૈયાર કરેલાં ‘ચંદનનાં ઝાડ’ નામનાં છનું પાનાંના પાંચ રૂપિયાના (જેની બજાર કિંમત તેર રૂપિયા થાય) પુસ્તકનો એક લાખ નકલોનો પ્રિન્ટ ઓર્ડર ‘લોકમિલાપે’ આપ્યો હતો. કિશોરો માટેની વાર્તાઓના અને બાળકો માટેની ચિત્રકથાઓના સંપુટો પણ બહાર પાડ્યા. ‘કાવ્ય-કોડિયાં’નું પ્રકાશન એ તો ‘લોકમિલાપ’નું એવું કામ કે જેનો આટલાં વર્ષોમાં ભાગ્યે જ કોઈ સમાંતર જડે. તેના થકી આઠમા આખા દાયકામાં ગુજરાતી કવિતાઓ ઘરે-ઘરે પહોંચી.

ઘાટ-ઘડામણમાં થોડા ફેરફાર સાથે ખીસાપોથીઓની હારમાળા પછીનાં વર્ષોમાં, છેક હમણાં ૨૦૧૧ સુધી ચાલુ રહી. અનેક પ્રકારનાં લખાણો પરની ખીસાપોથીઓ આવી. તેમાંથી કેટલીક છે : ‘મુઘાવસ્થાને ઉંબરે’, ‘શિંગડાં માંડતાં શીખવશું’, ‘મારી વાચનકથા’, ‘મારી અભિનવ દીક્ષા’, ‘પહાડી નિશાળના પડઘા’, ‘ભગવાનને બાળકોના પત્રો’. અવતરણો, વિચારમૌકિતકો, કાવ્યકંડિકાઓ ને ટુચકાની પણ ખીસાપોથીઓ કે તેનાથી થોડાં મોટાં કદની પુસ્તિકાઓ બની. તે બંનેની સંખ્યા પચાસે પહોંચી શકે. કિંમત અચૂકપણે દસ રૂપિયાથી ઓછી હોય, છેક ૨૦૧૬-૧૭માં પણ! ગયાં દસેક વર્ષોમાં પંદર લાખ ખીસાપોથીઓ ગુજરાતી વાંચનારા લોકોના ખીસામાં ગઈ છે! (ક્રમશઃ)

— સંજય ભાવે

પર્યાવરણ રક્ષણ : અડધી સદીના અંતે

પ્રતિવર્ષની જેમ આ વર્ષે પાંચમી જૂનના દિવસે આપણે વિશ્વ પર્યાવરણ દિનની ઉજવણી કરી, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ આપણે સૌએ દૂષિત થઈ રહેલા પર્યાવરણ અંગે ભવિષ્યમાં જે ગંભીર સ્થિતિ થવાની છે, તેની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પર્યાવરણની સમસ્યા હવે તો એક વિકરાળ કટોકટીનું રૂપ ધારણ કરી ચૂકી છે. વિકાસની આપણી વ્યાખ્યા અને ઉપભોક્તાવાદને કારણે આપણે પર્યાવરણના મુદ્દે ઘોર ઉપેક્ષા સેવી છે. આનાં જોખમી પરિણામોનો આપણે અનુભવ કરી રહ્યા છીએ. શિયાળામાં અતિશય ઠંડી, ઉનાળામાં તીવ્ર ગરમી અને ચોમાસામાં અતિવૃષ્ટિ કે અનાવૃષ્ટિના કારણે ઋતુચક્રમાં જે ફેરફારો થયા છે, તેની ઘેરી અસર આપણી જીવનશૈલી પર જ નહીં, પરંતુ આ પૃથ્વી પરની જીવસૃષ્ટિનો વિનાશ થાય તેવી સંભાવનાઓ આપણી સમક્ષ છે. પર્યાવરણને બચાવવા માટે અને આપણી ભાવિ પેઢીનું ભવિષ્ય સુરક્ષિત કરવા માટે આપણી પાસે હવે ખૂબ ઓછો સમય છે.

અઢારમી અને ઓગણીસમી સદીના ઔદ્યોગિકીકરણની પ્રક્રિયામાં કોલસાની ભૂમિકા મહત્વની રહી છે. ત્યારબાદ પેટ્રોલ, ડીઝલ, કેરોસીન અને પેટ્રોરસાયણોનો વપરાશ પણ સતત વધતો રહ્યો છે. ઉદ્યોગોમાં, ઘર-વપરાશમાં, પ્રવાસમાં અને અનેક નાની-મોટી પ્રવૃત્તિઓમાં ઊર્જાનો વપરાશ અનિવાર્ય બન્યો છે. આપણી ઊર્જાની જરૂરિયાતના ૭૦ ટકા જેટલું વીજનું ઉત્પાદન કાર્બનયુક્ત ફોસિલ ફ્યૂઅલ હોવાને કારણે હવાને પ્રદૂષિત કરે છે. અણુઊર્જાની મુખ્ય સમસ્યાઓ સલામતી અને રેડિયેશનવાળા વધેલા પદાર્થોના નિકાલની છે. ચેર્નોબીલ અને ફુકુસેમાના અકસ્માત બાદ અણુઊર્જાનાં વીજમથકો ન સ્થાપવા માટે અનેક દેશોએ નિર્ણય કર્યો છે. પર્યાવરણને પ્રદૂષિત કરવામાં સૌથી મહત્વનો ફાળો ઊર્જા-ઉત્પાદનનો અને વાહનવ્યવહારનાં સાધનોનો છે. કમનસીબી એ છે કે વાહનો અને વીજવપરાશ વિનાની જિંદગીની આપણે કલ્પના નથી કરી શકતા. હવે પવન અને સૌરઊર્જાના વપરાશ માટે આપણે સક્રિય બન્યા છીએ.

ઈ. સ. ૧૯૭૨માં સ્વીડનના સ્ટોકહોમ શહેરમાં યોજાયેલી આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં વિશ્વના અનેક દેશોએ ભાગ લીધો હતો. તેની ફળશ્રુતિમાં આપણને યુનાઈટેડ નેશન્સ એન્વાયરમેન્ટ પ્રોગ્રામ(UNEP)ની સ્થાપના અને 'વિશ્વ પર્યાવરણ દિન'ની ઉજવણી મળ્યાં છે. આ મહત્વની ઘટનાનાં હમણાં જ ૫૦ વર્ષ પૂરાં થયાં. સૌના મનમાં જિજ્ઞાસા છે કે આપણે આ સંયુક્ત પ્રયત્નો દ્વારા શું સિદ્ધિઓ મેળવી, હજી આપણી સમક્ષ કયા પડકારો છે અને પૃથ્વી પર જીવસૃષ્ટિ બચાવવા માટે આપણી પાસે કેટલો સમય છે તેનો વિચાર કરવો અતિ આવશ્યક છે.

(૧) જનજાગૃતિ :

છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં પર્યાવરણ સંરક્ષણ અને સંવર્ધન બાબત સારા પ્રમાણમાં જાગૃતિ

આવી છે. પર્યાવરણના વિષયને અભ્યાસક્રમમાં સમાવ્યા પછી યુવાપેઢી આ ક્ષેત્રે સક્રિય થઈ છે. વિશ્વવિદ્યાલયો, વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓ, સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ અને પ્રબુદ્ધ નાગરિકો પર્યાવરણની જાળવણી માટે પ્રતિબદ્ધ બન્યા છે.

(૨) સંતુલિત અને ટકાઉ વિકાસ માટેના માપદંડો :

વિકાસની પ્રક્રિયા માત્ર મૂડી-નિર્માણ અને ઉપભોગ પૂરતી મર્યાદિત ન રહેતાં માનવ-ઉત્થાન અને કલ્યાણ માટે કાળજી કરે તેવી વ્યવસ્થા ક્રમશઃ ગોઠવાઈ રહી છે. ‘પર્યાવરણના ભોગે વિકાસ નહીં’, એ સૂત્ર હવેના તમામ નવા પ્રોજેક્ટનો પ્રારંભ કરતાં પહેલાં લાગુ પાડવામાં આવે છે. પર્યાવરણની જાળવણીને અનુરૂપ મકાનોનાં બાંધકામ સહિત તમામ ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન કરી પ્રદૂષણ નિવારવા માટે કેટલાય કડક કાયદાઓ કરીને જે પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે, તે આવકારદાયક છે. વિકાસના કારણે જો પર્યાવરણના પ્રશ્નો પેદા થશે, તો ભવિષ્યમાં સમગ્ર જીવસૃષ્ટિના અસ્તિત્વ પર ખતરો આવશે. આ સંદર્ભે આપણા કવિ શ્રી ઉમાશંકર જોશીની પંક્તિઓનું સ્મરણ થવું સહજ છે. ‘વિશાળે જગ વિસ્તારે નથી એક જ માનવી, પશુ છે, પંખી છે, પુષ્પો-વનોની છે વનસ્પતિ.’ આપણી જીવનશૈલીમાં આપણે એવી કેટલીય વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, જેને કારણે ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં પ્રદૂષણ થાય છે. પર્યાવરણની જાળવણીની જવાબદારી દરેક વ્યક્તિની છે. જેમ નાવમાં પડેલું એક નાનું કાણું આખી નાવને ડુબાડી શકે છે, તેમ આપણી થોડી ગફલત આ પૃથ્વીના ગ્રહ પરની જીવસૃષ્ટિને ખૂબ મોટી હાનિ કરી શકે છે.

(૩) વૃક્ષો અને વનનું મહત્વ :

સમગ્ર પૃથ્વી પરના જીવો એક પદ્ધતિથી એકમેક સાથે જોડાયેલા છે. આ રચનાને અંગ્રેજીમાં ઈકો સિસ્ટમ (Eco System) કહે છે. તેનો ગુજરાતી શબ્દ ઉપલબ્ધ નથી. પરંતુ સમગ્ર જીવસૃષ્ટિના આંતરિક સંબંધોની રચના જેવા શબ્દપ્રયોગથી આપણે તે બાબત સમજી શકીએ. કુદરતે વૃક્ષો દ્વારા હવામાંથી કાર્બન-ડાયોક્સાઈડનું શોષણ કરી ઓક્સિજન પેદા કરવાની અદ્ભુત વ્યવસ્થા કરી છે. વૃક્ષો અને વનોનો આરોગ્ય વિનાશ કરીને માનવજાતે મહાપાપ કર્યું છે. તેના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે આજે વિશ્વમાં અનેક દેશોમાં વનસંરક્ષણ માટે કામ થઈ રહ્યું છે. શહેરીકરણ, પેટ્રોલ, ડીઝલથી ચાલતાં વાહનોના કારણે હવાનું જે પ્રદૂષણ થયું છે, તે નાથવા માટે વનનો વિસ્તાર વધારવો જરૂરી છે. હવે શહેરી વિસ્તારમાં જાપાનની મિયાવાકી પદ્ધતિથી ગાઢ જંગલનું નિર્માણ કરી ઓક્સિજનનું પ્રમાણ વધારવા માટે પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

(૪) જળ :

આમ તો આપણે કહીએ છીએ કે જળ એ જ જીવન છે. આ પૃથ્વી પર જે જળ છે, તેમાંથી ૯૩ ટકા દરિયાનું પાણી ખારું છે. બાકીના ૭ ટકામાંથી અડધા ઉપરાંતનું જળ ધ્રુવપ્રદેશો, પર્વતો પરના બરફમાં છે. આપણે આ બાકી રહેલા પીવાલાયક પાણીનો બેફામ ઉપયોગ કરી મીઠા પાણીના તમામ જળસ્રોતો - કૂવા, વાવ, નદી, સરોવર, ભૂગર્ભ અને જમીન પરના જળ - ને આપણે હદ બહાર પ્રદૂષિત કરી ચૂક્યા છીએ. શુદ્ધ પાણી પીવા માટે આપણે પ્લાસ્ટિકની બોટલનું પાણી પીએ છીએ. ખૂબ મોટી સંખ્યામાં આ બોટલોનો કચરો સમગ્ર પર્યાવરણને હાનિ કરી રહ્યો છે.

(૫) હવા :

હવાનું પ્રદૂષણ એટલું ઘાતક બન્યું છે કે દર વર્ષે લાખો લોકો પ્રદૂષિત હવાથી થતા રોગોના કારણે મૃત્યુ પામે છે. વિશ્વમાં કોરોનાના બીજા મોજા દરમિયાન ઓક્સિજનની જે અછત થઈ અને લાખો લોકો મૃત્યુ પામ્યા, ત્યારે આપણને શુદ્ધ હવાનું મહત્વ સમજાયું છે. હવામાં ઓક્સિજનનું પ્રમાણ ઘટવું કે ઓઝોનના સ્તરમાં ગાબડાં પડવાના કારણે અતિ વિષમ પરિસ્થિતિ પેદા થઈ છે. પ્રદૂષિત હવાના કારણે પ્રજા ગૂંગળાઈ રહી છે. શહેરની વાહનવ્યવસ્થા, ઊર્જાનો વપરાશ, કારખાનાંઓ, વીજમથકો તથા રણ તરફથી આવતી આંધીઓના કારણે હવા પ્રદૂષિત થાય છે. વિશ્વનાં સૌથી વધુ પ્રદૂષિત ૧૦ શહેરોમાં ભારતનાં ૬ શહેરો છે, તે હકીકત દર્શાવે છે કે આપણે આ મુદ્દે સહેજે જાગૃત નથી.

(૬) જમીન :

વિશ્વની ૮ અબજ જેટલી વસ્તી માટે અન્ન-ઉત્પાદન જરૂરી છે. પશુપાલન અને અન્ય આનુષંગિક આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પણ જમીનનો વપરાશ થાય છે. રાસાયણિક ખાતરો, જંતુનાશક દવાઓ અને નીંદામણ માટેની વસ્તુઓએ આપણી જમીનની ગુણવત્તા ઘટાડી છે. ભારતમાં સદ્ગુરુ દ્વારા જમીન બચાવવા માટે વ્યાપક અભિયાન હાથ ધરાયું છે. ૨૦૪૦માં ખેતીની મોટાભાગની જમીન વેરાન બનવાની શક્યતા છે. કિસાનોને પ્રાકૃતિક અને સજીવ ખેતી તરફ વાળવા માટે સરકારે પણ ઘનિષ્ઠ ઝુંબેશ હાથ ધરી છે. રસ્તાઓ, રેલવે, રહેઠાણો અને ઉદ્યોગો દ્વારા વપરાતી જમીનનું પ્રમાણ ઝડપથી વધી રહ્યું છે. જમીન અને તેની ફળદ્રુપતા જાળવવા માટે તાકીદે નક્કર કાર્યવાહી કરવી જરૂરી છે.

(૭) રસાયણ, પેટ્રોરસાયણ અને પ્લાસ્ટિકના વપરાશમાં વિવેકબુદ્ધિ :

છેલ્લાં ૪૦-૫૦ વર્ષમાં એક બાજુ આપણે પર્યાવરણના જતનની વાત કરીએ છીએ પણ બીજી બાજુ આપણે રસાયણો, પેટ્રોરસાયણો અને પ્લાસ્ટિકનો ઉપયોગ કરીને જળ, જમીન, હવાને ખૂબ ખરાબ રીતે પ્રદૂષિત કરેલ છે. વિશાળ સમુદ્રોમાં ૧૦૦ કરોડ ટન પ્લાસ્ટિકનો કચરો ઠાલવીને આપણે જળની જીવસૃષ્ટિ લુપ્ત થાય તેવી મોટી ભૂલ કરી છે.

૧૯૭૨ પછીની સ્ટોકહોમની પરિષદ બાદ પર્યાવરણની જાળવણી માટે શ્રેણીબદ્ધ પગલાં લેવાયાં છે, પણ સાથે સાથે આપણી જીવનશૈલી દ્વારા આપણે આ નીલા રંગની પૃથ્વીને વિનાશ ભણી ધકેલી રહ્યા છીએ. સભાનતા, દૃઢ સંકલ્પ, અવિરત પ્રયત્ન, વિવેકબુદ્ધિ અને સંયમિત જીવનશૈલી દ્વારા જ આપણે પર્યાવરણ અને પૃથ્વીને બચાવી શકીશું.

કમનસીબ બાબત એ છે કે જેઓ સૌથી વધારે પ્રદૂષણ ફેલાવે છે, તે સૌથી વધારે કમાણી કરે છે. જળ, જમીન અને હવાના પ્રદૂષણને રોકીને આપણે પૃથ્વીનું પર્યાવરણ સુધારીએ, તો આપણો ગ્રહ ખરેખર પ્રભુની અદ્ભુત ભેટ છે. તેનું જતન આપણે નહીં કરીએ, તો કોણ કરશે ?

વેબસાઇટની વાત

મે માસ પૂરો થયો અને નિશાળમાં પડતું બાળકોનું પ્રિય વેકેશન પણ પૂર્ણ થયું અને શાળાઓ ફરી ચાલુ થઈ ગઈ અને તે સાથે શરૂ થઈ ગઈ વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવાની મોસમ. રજાઓમાં બાળકોએ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરી હોય છે પણ વિચાર કરો કે જો બાળકોને, બાળકોને જ નહીં પણ આપણને સૌને જો કહેવતોનો ખજાનો મળી જાય તો કેવી મજા પડી જાય !

તમે કદાચ હાલમાં જ રજૂ થયેલ ગુજરાતી ચિત્રપટ ‘કહેવતલાલ પરિવાર’ વિશે સાંભળ્યું હોય તો તમને ખ્યાલ આવશે કે ચિત્રપટના મુખ્ય પાત્ર પાસે દરેક પ્રસંગને અનુરૂપ કહેવતોનો ભંડાર હોય છે અને પ્રસંગોપાત્ત તે એ કહેવતોનો ઉપયોગ કરતાં હોય છે. ગુજરાતી લેક્સિકન વેબસાઇટ ઉપર પણ તમે ગુજરાતી-અંગ્રેજી, અંગ્રેજી-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ગુજરાતી કહેવતોનું ભંડોળ મેળવી શકો છો.

જો તમે ગુજરાતી લેક્સિકન વેબસાઇટ ઉપર ગુજરાતી-ગુજરાતી કહેવત વિભાગમાં જઈ કોઈ શબ્દ લખી કહેવત શોધો છો તો તે શબ્દ ઉપરથી શરૂ થતી બધી કહેવતો તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે તમે જોઈ શકો છો.

દા. ત. કાન શબ્દ લખી કહેવત શોધતાં નીચે મુજબનાં પરિણામ જોવા મળે છે :

કહેવત	અર્થ
□ કાન આગળ કૂવા, ને નાક આગળ નદી	ના સાંભળે ને ના સૂંધી શકે.
□ કાન પર હાથ મૂકવા	નથી સાંભળવું અથવા મેં સાંભળ્યું નથી એમ અંગચેષ્ટાથી જણાવવું.
□ કાનખજૂરાના બોતેર પગ, તેમાંથી બે ભાંગ્યા તો કંઈ ખોડો થઈને બેઠો?	કાનખજૂરાને ઘણા પગ હોય; એકબે ભાંગે તોય એ લૂલો થતો નથી.
□ કાનખજૂરાનો એક પગ ભાંગ્યો તોય શું ને આખો રહ્યો તોય શું?	સમર્થ વ્યક્તિને થયેલું થોડું નુકસાન એને મન નગણ્ય હોય છે.
□ કાનમાં કલાઈ રેડવી	કાન પૂરી દેવા.
□ કાનમાં ન મળે પહેરવાની કડી, ને પેટની આંતરડી બળી	કાને પહેરવાની વાળી જેટલુંય સુખ નહિ ને અંતરનું દુઃખ ક્યાં રડવું ?
□ કાને કોટે દેખું નહિ, ને લાડનું તો લેખું નહિ	લુખ્ખાં લાડ.
□ કાને જાલ્યા હાથિયા ન રહે	હાથી કાનથી જાલ્યો કાબૂમાં ન રહે.
□ કાને નહિ, કોટે નહિ, ને વાલ સોનું હોઠે	કાન કોટ બૂચાં ને વાતો વાલ વાલ સોનાની.
□ કાને સાંભળ્યું, તે કાંઈ ખોટું હોય	સગા કાને સાંભળ્યું છે તે ખોટું ન હોય.

જો તમે આ કહેવતો એક રમત સ્વરૂપે જાણવા ઇચ્છુક હો તો ગુજરાતી લેક્સિકનના ગેઈમ વિભાગમાં આપેલ જમ્બલ ફમ્બલ (આડાઅવળા ક્રમમાં ગોઠવાયેલા શબ્દોને યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવો) ઉપર ક્લિક કરો.

અહીં ક્લિક કરતાં નીચે મુજબની સ્ક્રીન તમે જોઈ શકો છો.

Home » Gujarati Games » Jumble Fumble Gujarati

Jumble Fumble / જમ્બલ ફમ્બલ

Drag to Order

ઓથે

તરણા

ડુંગર,

ડુંગર

નહિ

કોઈ

દેખે

શબ્દકોશમાં જુઓ તરણું ઓથ ડુંગર

Play English

Play Again

Submit

🕒 1:54

અહીં કહેવતના શબ્દો આડાઅવળા ક્રમમાં ગોઠવાયેલા હોય છે, જે તે શબ્દને ઊંચકી તેને યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવવાનો હોય છે, આમ કરવા માટે તમારી પાસે ૨ મિનિટનો સમય હોય છે. કહેવત યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવાઈ જાય એટલે submit બટન ઉપર ક્લિક કરો અને તમારો જવાબ સાચો છે કે ખોટો તે ચકાસો. વળી જવાબ સબમિટ કર્યા બાદ તમે તે કહેવતનો અર્થ પણ view meaning ઉપર ક્લિક કરી જાણી શકો છો.

Home » Gujarati Games » Jumble Fumble Gujarati

Jumble Fumble / જમ્બલ ફમ્બલ

Drag to Order

ઓથે

તરણા

ડુંગર,

ડુંગર

નહિ

કોઈ

દેખે

Correct Answer:
તરણા ઓથે ડુંગર, ડુંગર કોઈ દેખે નહિ

શબ્દકોશમાં જુઓ તરણું ઓથ ડુંગર

Play English

Play Again

View Meaning

🕒 :

આમ તમે રમત રમતાં રમતાં કહેવતો માણી શકો છો અને જાણી શકો છો. વળી તમે તેની મોબાઇલ એપ્લિકેશન પણ ડાઉનલોડ કરી શકો છો.

મોબાઇલ એપ ડાઉનલોડ કરવાની લિંક :

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.arnion.cooldraganddrop>

ગુજરાતી લેક્સિકન વેબસાઇટ ઉપર તમે જમ્બલ ફમ્બલ સિવાય કોસર્વડ, ક્વિક ક્વિક (જોડકાં જોડો), વર્ડ સર્ચ (શબ્દખોજ), વર્ડ મેચ (સરખા શબ્દની જોડ બનાવો), ઉખાણાં, સામાન્ય જ્ઞાનની પ્રશ્નોત્તરી વગેરે જેવી વિવિધ રમતો પણ રમી શકો છો. કોસર્વડ એ ઘણા બધા લોકોની પ્રિય રમત હોય છે. કેટલાક લોકોના દિવસની શરૂઆત યાની ચૂસકી પીતાં પીતાં કોસર્વડ રમવાથી થતી હોય છે. તો વળી ક્વિક ક્વિક એટલે જોડકાં જોડો. એક વિભાગમાં આપેલા શબ્દોની સામે બીજા વિભાગમાં આપેલા તેના અર્થ શોધી તેની સામે ગોઠવવાના હોય છે.

આમ, ગુજરાતી લેક્સિકન વેબસાઇટ ઉપર તમે વિવિધ શબ્દકોશો ઉપરાંત વિવિધ રમતો રમી તમારું શબ્દભંડોળ વધારી શકો છો. વળી તમને જો કોઈ શબ્દ સારો લાગે તો તમે તે શબ્દને વિવિધ સોશિયલ મીડિયા પર શેર પણ કરી શકો છો.

શું તમે તમારું શબ્દભંડોળ ગુજરાતી ભાષાના ઘણા અજાણ્યા શબ્દો અને તેના ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી અર્થ જાણી વધારવા ઇચ્છો છો ? તો અમારા આજના શબ્દ દ્વારા તમે રોજ એક નવો શબ્દ અને તેનો અર્થ જાણી શકો છો. આ ઉપરાંત અમે રોજનો એક સુવિચાર પણ અમારા સોશિયલ મીડિયા પર પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

વળી, તારીખ અને તવારીખના માધ્યમ થકી અમે રોજના એક મહાનુભાવનો જન્મદિન કે અવસાનદિન હોય તો તેની માહિતી અને તે મહાનુભાવનાં કાર્યોની માહિતી આપીએ છીએ.

જો આપ આવી માહિતી રોજ મેળવવા ઇચ્છુક હો તો અમારા ઇન્સ્ટાગ્રામ પેજ લાઇક કરો અને જો તમે વોટ્સએપ ઉપર આવી માહિતી મેળવવા ઇચ્છતા હો તો અમને +૯૧ ૯૮૯૮૦૪૨૬૯૯ ઉપર 'નમસ્તે' લખી આપનું નામ અને શહેરનું નામ જણાવશો જેથી અમે આપને આ માહિતી રોજ મોકલાવી શકીએ.

ઇન્સ્ટાગ્રામ લિંક :

<https://www.instagram.com/gujaratvishvakosh/>

<https://www.instagram.com/gujaratilexicon/>

આપણો વારસો

को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति ।

कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥

‘આ જગતમાં ધર્મ શું છે ?’ ‘સર્વ પ્રાણીઓ પર દયા કરવી તે.’ ‘સુખ શું છે ?’ ‘રોગરહિતપણું.’ ‘સ્નેહ શું છે ?’ ‘સર્વ પ્રત્યે સદ્ભાવ.’ ‘પંડિતાઈ શું છે ?’ ‘સત્ય-અસત્યનો વિવેક-યથાર્થ જ્ઞાન.’

છેતરાવા વિશે

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના એક પ્રાર્થનાકાવ્યમાં એવું આવે છે કે ‘હે પરમાત્મા ! સંસારમાં મને કેવળ છેતરાવાનું જ મળે તોપણ તેને હું મારી હાનિ ન માનું તેવું કરજો.’ કવિવરે આ પ્રાર્થના મારા માટે જ લખી હોય તેવું મને, આ પ્રાર્થના પહેલી વાર વાંચી ત્યારથી લાગ્યું છે. ટાગોર કાયમ દાઢી રાખતા હતા એટલે વાળદે એમને ક્યારેય છેતર્યા હોય એવું સંભવિત નથી. એમના લાંબા ઝભ્ભાની સિલાઈમાં કદાચ દરજીએ એમને છેતર્યા હોય એમ બને, એમના ઝભ્ભાના કાપડમાંથી દરજીએ એના પૌત્ર માટે કદાચ જાકીટ સીવી લીધું હોય ! પણ બાળપ્રેમી કવિ આ જાણ્યા પછી ઊલટા વધુ ખુશ થાય. જોકે વધુ શક્ય તો એ છે કે કવિના પ્રેમનીતરતા ચહેરાને જોઈને દરજી એમને કદાચ ઝભ્ભા મફત સીવી આપતા હોય ! ટાગોર હતા જ એવા. એમને છેતરવાનો કોઈનો જીવ ન ચાલે. એટલે મને લાગે છે કે ટાગોરે આ પ્રાર્થનાકાવ્ય મારા માટે કે મારા જેવા બીજાઓ માટે જ લખ્યું હશે. પણ મહાપુરુષોનો ઉપદેશ જીવનમાં ઉતારવાનું ઘણું જ કઠિન હોય છે, મારા જેવા માટે તો ખાસ. વિનોબાજી કહેતા કે માથું દુખે ત્યારે મનમાં બોલવું કે મારું ‘માથું દુખતું નથી ને દુખે છે એ મારું માથું નથી.’ આ વાંચ્યા પછી મેં પાંચ-સાત વાર આ પ્રયોગ કરી જોયો હતો. મારું માથું દુખતું ત્યારે મનમાં જ નહિ, મોટેથી બોલતો કે મારું માથું દુખતું નથી ને દુખે છે એ મારું માથું નથી. પરંતુ સો-બસો વાર આમ બોલવા છતાં મારું માથું દુખે છે એવી મારી પ્રતીતિમાં સહેજે ફરક પડતો નહિ, એટલું જ નહિ, દુખે છે એ મારું પોતાનું જ માથું છે એવી આત્મીય લાગણીમાં પણ કશો ફરક પડતો નહિ. ઊલટું, ‘મારું માથું દુખતું નથી ને દુખે છે એ મારું માથું નથી.’ એવું મોટેથી સો-બસો વાર બોલવાને કારણે માથામાં સણકા નીકળવા માંડતા અને સણકા નીકળે છે એ માથું મારું પોતાનું જ છે એની ખાતરી પણ દરેક સણકાએ થતી રહેતી. ઉપરાંત, મોટેથી બોલવાને કારણે મારી આસપાસની વ્યક્તિઓનું માથું પણ દુખવા માંડતું.

એ જ રીતે પહેલાં છેતરાયો ત્યારે દુઃખ થતું એવું જ દુઃખ ટાગોરનું પ્રાર્થનાકાવ્ય વાંચ્યા પછી પણ થાય છે. પૈસામાં છેતરાવાને કારણે, મહિનાના છેલ્લા દિવસોમાં ખૂટી જનારા પૈસા મહિનાના શરૂઆતના દિવસોમાં ખૂટી જાય છે ત્યારે એને મારી હાનિ ન માનવાનું મારાથી બનતું નથી. આમ છતાં, ટાગોરના પ્રાર્થનાકાવ્યનું રોજ પઠન કરવાને કારણે છેતરાયા પછી પ્રમાણમાં જલદી સ્વસ્થ થઈ જવાય છે એ મારે કબૂલ કરવું જોઈએ.

મારા જીવનમાં છેતરાવાનાં અનેક ક્ષેત્રો ખૂલ્યાં છે અને હજુ નવાં ખૂલશે એની મને જ નહિ, મને છેતરનારાઓને પણ ખાતરી છે. આમાં એક મહત્ત્વનું ક્ષેત્ર છે કોઈ અજાણ્યા માણસ દ્વારા ભોળવાઈ જવાનું. અજાણ્યા માણસો મારાં સ્વજન હોવાની ખાતરી કરાવી મને અનેક વાર છેતરી ગયા છે.

‘એક વાર છેતરાયા પછી એની એ જ રીતે ફરી ફરી તમે કેમ છેતરાઓ છો તેની

સમજ નથી પડતી.’ કોઈ બનાવટી સ્વજન મને છેતરી જાય છે ત્યારે મારાં ખરેખરાં સ્વજનો આ પ્રશ્ન અચૂક પૂછે છે. હમણાં સત્તરમી વાર છેતરાયો હતો. જોકે મોટા ભાગનાં સ્વજનો માને છે કે પચ્ચીસમી વાર છેતરાયો હતો. આ સત્તરમી કે પચ્ચીસમી વાર છેતરાયો ત્યારે બહારગામ રહેતાં સ્વજનોએ પણ ઉપરોક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. આ સૌ સ્વજનો મારા પ્રત્યેની લાગણીથી પ્રેરાઈને આ પ્રશ્ન પૂછે છે એ હું જાણું છું. આ માટે હું એમનો સૌનો ઘણો જ આભારી છું. પણ હું આ સ્વજનોને કેમ કરીને સમજાવું કે છેતરવું એ કળા છે. એટલે દરેક કલાકારની આગવી સ્ટાઈલ હોય છે. આ કારણે, એક વખત છેતરાવાનો અનુભવ બીજી વખત કામ આવતો નથી. લોકો કેવા-કેવા નુસખા કરી, બીજાને છેતરે છે એ વિશે ઘણા લેખો લખાય છે. આ લખનારા વારંવાર છેતરાયા હોય તો જ એમની પાસે આવા નુસખાઓની માહિતી હોય એ સમજી શકાય એવી વાત છે. જે જ્ઞાન એમને પોતાને કામ ન આવ્યું તે બીજા કોઈને કામ આવે એ સંભવિત નથી. છતાં, લખનારા આવા લેખો લખે છે, છાપનારા છાપે છે અને વાંચનારા વાંચે પણ છે. છેતરવાની કારકિર્દી શરૂ કરનાર કોઈ શિખાઉ કલાકારને આવા નુસખાઓ કદાચ કામ આવતા હોય એમ પણ બને, એટલે આવા લેખોથી છેતરાવાનું બંધ નથી થતું, છેતરવાનું શરૂ થતું હોય એ પણ શક્ય છે.

ઊલટું, એક વાર હું આવો એક લેખ વાંચી રહ્યો હતો. લેખમાં લેખકે લખ્યું હતું કે ‘બપોરના સમયે પુરુષવર્ગ કામધંધે બહાર હોય છે ને સ્ત્રીવર્ગ ઘરમાં હોય છે ત્યારે કોઈ માણસ આવીને એ કુટુંબ સાથે સગપણ હોવાનું જણાવે છે. બીજાં નજીકનાં સગાંનાં નામ-સરનામાં કહી બતાવે છે ને એ રીતે સ્ત્રીવર્ગનો વિશ્વાસ જીતી લે છે અને પછી પોતે કેવી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો છે એનું દર્દભર્યું વર્ણન કરે છે અને અત્યંત દીનભાવે પૈસાની માંગણી કરે છે. જેનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું છે એવી ગૃહિણી પૈસા આપે છે. પેલો આવતી કાલે જ પૈસા પાછા આપી જવાનું કહે છે. પણ એ આવતી કાલ કદી ઊગતી જ નથી, માટે સ્ત્રીવર્ગ ચેતતાં રહેવું વગેરે વગેરે... આ લેખ હું વાંચી રહ્યો હતો ત્યારે બપોરનો જ સમય હતો. ફેર એટલો હતો કે ઘરનો સ્ત્રીવર્ગ બહાર ગયો અને ઘરના પુરુષવર્ગનો પ્રતિનિધિ એવો હું એકલો જ ઘેર હતો. લેખ મેં પૂરો કર્યો અને દરવાજે બેલ વાગી. મેં બારણું ખોલ્યું તો સામે એક સોહામણો યુવાન ઊભો હતો. મને જોતાં જ બોલ્યો, ‘કેમ છો કાકા ? મને ઓળખ્યો ?’

મારા માટે આ જ મોટો પ્રોબ્લેમ છે - ઓળખીતી વ્યક્તિઓને ઓળખવાનો - જોકે ઓળખવાનો નહિ - નહિ ઓળખવાનો. (અત્યારે હું જે સોસાયટીમાં રહું છું તેમાં મારી બરોબર સામેના ફ્લેટમાં રાજેન્દ્રભાઈ રહે છે. સોસાયટીમાં રહેવા આવ્યાના પંદર દિવસ પછી રાજેન્દ્રભાઈ માણેકચોકમાં મળી ગયા. એમણે મને પૂછ્યું, ‘કેમ કંઈ ખરીદી કરવા ?’ એ વખતે મેં એમને ‘મેં આપને ઓળખ્યા નહિ’ એમ કહ્યું ત્યારે એ તો આભા જ બની ગયા હતા.) કાકાએ પોતાને ઓળખ્યો નથી એવું લાગતાં ભત્રીજો બોલ્યો, ‘કાકા, હું નવનીતભાઈનો સન.’ પણ આ વિગતથી મારી મુશ્કેલીમાં કંઈ ખાસ ઘટાડો થયો નહિ. હું છ-સાત નવનીતભાઈઓને ઓળખું છું, એમાંથી કયા નવનીતભાઈનો આ સન હશે એ નક્કી કરવાની મથામણ મેં કરી જોઈ. પણ મારા મગજમાં કંઈ પ્રકાશ પડ્યો નહિ.

આ જગતમાં હું જે નવનીતભાઈઓને ઓળખું છું, એમાંના ચાર મારા મિત્ર છે ને ત્રણ મિત્ર ઉપરાંત સગા પણ છે અથવા સગા ઉપરાંત મિત્ર પણ છે. એમાંના કોઈ એક નવનીતભાઈનો પુત્ર મારી સામે ઊભો છે એમ માની મેં એને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યો. નવનીતભાઈના ખબરઅંતર પૂછવાની મને ઈચ્છા થઈ, પણ હું ઓળખતો હતો તેમાંના બે નવનીતભાઈ ગુજરી ગયા હતા. એટલે નવનીતભાઈનું નામ લઈ ખબરઅંતર પૂછવામાં ઘણું જોખમ હતું. તેથી મેં ‘ઘેર સૌ મજામાં?’ ‘રસ્તામાં કશી તકલીફ નથી પડી ને?’ ઘર સહેલાઈથી મળી ગયું?’ જેવા જનરલ સવાલો જ પૂછવાનું યોગ્ય માન્યું. થોડા વાર્તાલાપ પછી પણ એણે કહ્યું, ‘કાકા ! એક મુશ્કેલી ઊભી થઈ છે.’

‘શું?’ મેં પૂછ્યું.

‘મારે યુનિવર્સિટીમાં પાંચસો પંચાવન રૂપિયા ભરવાના છે. રસ્તામાં મારું ખિસ્સું કપાઈ ગયું - પાછા ફરવાની ટિકિટના પૈસાય રહ્યા નથી. તમે છસો-સાતસો રૂપિયા આપી શકો તો... આમેય હું તમને મળવા આવવાનો જ હતો. મમ્મી કહેતાં હતાં કે પપ્પા તમારા એકદમ કલોઝ ફેન્ડ હતા.’

આગંતુક યુવાન મારા સ્વર્ગસ્થ મિત્ર નવનીતભાઈનો પુત્ર હતો એટલું સ્પષ્ટ હતું. પણ અવસાન પામેલા એ નવનીતભાઈમાંથી ક્યા નવનીતભાઈનો પુત્ર હતો એ પ્રશ્ન તો હજુ ઊભો જ રહેતો હતો. પણ મારા એક સ્વર્ગસ્થ મિત્રનો પુત્ર ભીડમાં હતો. એને મદદ કરવાનો મારો ધર્મ હતો. એકસાથે સાતસો રૂપિયા મહિનાના છેલ્લા દિવસોમાં તો ઘરમાં ક્યારેય હોતા નથી. પણ હજુ મહિનાની શરૂઆતના દિવસો હતા. એટલે મેં સાતસોને બદલે હજાર રૂપિયા આપ્યા. એનો તો સાતસો રૂપિયા લેવાનો જ આગ્રહ હતો પણ મેં પરાણે હજાર રૂપિયા આપ્યા અને પૈસા જુદા જુદા ખિસ્સામાં રાખવા, જેથી એક ખિસ્સું કપાય તોય પૈસા સાવ ખલાસ ન થઈ જાય - એવી સલાહ પણ આપી. મારી સલાહનું પોતે કાયમ પાલન કરશે એવું એણે વચન આપ્યું; જઈને તરત પૈસા પરત મોકલી આપશે એવી ખાતરી આપી; કશી જ ઉતાવળ નથી એવો મેં વિવેક કર્યો.

આ ઘટનાને - આમ તો દુર્ઘટનાને - વીસપચીસ દિવસ વીતી ગયા. પણ ભત્રીજાએ કાકાને પૈસા પરત ન મોકલ્યા. એટલે મેં બંને સ્વર્ગસ્થ નવનીતભાઈઓથી પરિચિત એવા મારા એક મિત્રને વાત કરી. વાત સાંભળીને એ હસી પડ્યા અને બોલ્યા, ‘આમ તો તમને આટલું મોટું આર્થિક નુકસાન થયું છે એટલે હસવું ન જોઈએ, પણ કોણ જાણે કેમ મારાથી હસી પડાયું. આમ તો હસી પડાય એવું જ છે. યાર ! આપણા આ બે નવનીતભાઈમાંથી એક નવનીતભાઈને તો સંતાન જ નથી અને બીજા નવનીતભાઈને સંતાનમાં માત્ર દીકરીઓ જ છે - તમને તો ખબર જ છે.’

‘હા, મને ખબર હતી. પણ મારા મિત્રનો પુત્ર મુશ્કેલીમાં છે એ જાણી હું એટલો ભાવાવેશમાં આવી ગયેલો કે નવનીતભાઈ નામના બંને સ્વર્ગસ્થ મિત્રોને સંતાનમાં પુત્ર છે જ નહિ એ મને સાંભર્યું જ નહિ!’

ઉપરોક્ત પ્રસંગ પછી પણ મારાં ત્રણ-ચાર સગાંને નામે એમનાં બનાવટી સગાં, મિત્રો કે પુત્રો બનીને આવેલા મનુષ્યોને મેં જમાડ્યા છે, કપડાં સિવડાવી આપ્યાં છે, રેલવેની ટિકિટ કઢાવી આપી છે, કાપડ ઉધાર અપાવી પૈસા મેં ચૂકવ્યા છે...વગેરે...વગેરે...

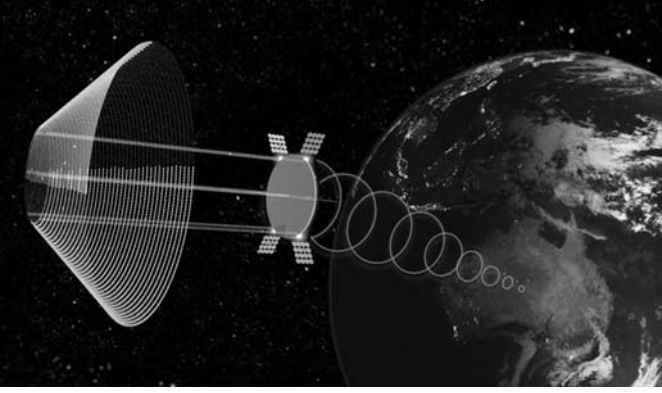

ઘરતી પર અંતરીક્ષમાંથી વીજળીનું અવતરણ

આપણા ઉદ્યોગો ધમધમતા રાખવા માટે સૈકાઓથી આપણે અશ્મીય ઈંધણનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આ ઈંધણ એટલે કે કોલસા, પ્રાકૃતિક ગેસ અને તેલ (પેટ્રોલ, ડીઝલ વગેરે) પર્યાવરણને સારું એવું નુકસાન પહોંચાડ્યું છે જેને લીધે પૃથ્વીનું હવામાન બદલાવા લાગ્યું છે - બદલાઈ ગયું છે. તેને કારણે વાતાવરણમાં કાર્બન-ડાયોક્સાઈડનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. આ પ્રકારની વાતો સતત થતી રહે છે અને આપણને પ્રતીતિ થઈ ગઈ છે કે પૃથ્વી પર માનવજાતને જો ટકી રહેવું હશે તો કાર્બન ઉત્સર્જન ઘટાડવું પડશે - બંધ કરવું પડશે. આ માટે વૈકલ્પિક ઊર્જાસ્ત્રોત તરફ નજર દોડાવી. પૃથ્વી પર મળતા સૂર્યપ્રકાશ, પવન, વહેતું પાણી, સમુદ્રની ભરતી-ઓટ જેવા વિવિધ સ્ત્રોતોમાંથી આપણે સહેલાઈથી ઉપયોગ કરી શકીએ તેવી વીજઊર્જા મેળવવાના પ્રયત્નો શરૂ થયા. તેમાં પણ સૌરઊર્જા અગ્રેસર રહી.

વર્ષ ૧૯૪૧માં આઈઝેક ઓસિમોવલિખિત વિજ્ઞાનકથા 'Reason'માં તેમણે પૃથ્વી પર સ્વચ્છ સૌરઊર્જા મેળવવા માટે એક નવી જ પ્રણાલીની કલ્પના કરી હતી. ત્યાર પહેલાં ૧૮૮૧થી ૧૯૦૧ દરમિયાન અમેરિકન વિજ્ઞાની અને ઈજનેર નિકોલા ટેસ્લાએ (૧૮૫૬-૧૯૪૩) બિનતારીય વીજળીના પ્રસારણ અંગે કેટલાક પ્રયોગો કર્યા હતા. ટેસ્લા લાંબા અંતર સુધી બિનતારીય વીજપ્રસારણ માટે સફળ થયા ન હતા. આ પ્રસારણ માટે તેઓએ વીજચુંબકીય તરંગોનો માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કર્યો હતો. અહીં વીજ અથવા વીજળી એટલે આપણે જે ઘર ઘરમાં વાપરીએ છીએ તે ઈલેક્ટ્રિસિટીની વાત છે. હા, આપણે જે તરંગો દ્વારા રેડિયો સાંભળીએ છીએ કે પછી ટીવી કાર્યક્રમ માણીએ છીએ તેને પ્રસારિત કરતા તરંગો વીજચુંબકીય તરંગોની કક્ષામાં આવે છે. ટેસ્લાના પ્રયોગોનાં સવાસો વર્ષ પછી અને ઓસિમોવની કલ્પનાના આઠ દાયકા પછી આજે તેમને યાદ કરવાનું ખાસ કારણ છે. ગયે મહિને સમાચાર હતા કે 'ચીન અવકાશમાં વીજળી ઉત્પન્ન કરી ત્યાંથી તેને તાર વિના પૃથ્વી પર મોકલશે.' આ પ્રકલ્પની સફળતાથી અંતરીક્ષ ઉપયોગમાં એક નવું પરિમાણ ઉમેરાશે. જોકે આ અંગે શિરસ્થ વિજ્ઞાનીઓ અને ઈજનેરોમાં પણ મતમતાંતર છે. પ્રયોગશીલ ઈજનેર ઈલોન મસ્કનું કહેવું છે કે વીજવિતરણની આ રીતમાં વીજળીનો ખૂબ જ બગાડ થશે માટે તે વ્યવહારુ ક્યારેય નહીં બની શકે. આ બધા વાદવિવાદમાં ઊતર્યા સિવાય આપણે 'અંતરીક્ષમાંથી વીજળી' મેળવવા માટે રજૂ કરાયેલી ભાવિ ટેકનોલોજી પર દૃષ્ટિપાત કરીએ.

પૃથ્વી સુધી આવતી સૌરઊર્જામાંથી ૩૦ ટકા ઊર્જા તો વાતાવરણ પરથી પરાવર્તિત થાય છે. વળી ધરીભ્રમણને લીધે પૃથ્વી પર દિવસ-રાત હોય છે માટે પૃથ્વી પરના કોઈ પણ સ્થળે હંમેશાં સૌરઊર્જા મળતી નથી. સૌરઊર્જાને વીજળીમાં પરિવર્તિત કરવાની પદ્ધતિ દિવસે જ કાર્યરત હોય છે. પૃથ્વીના વાતાવરણમાં રહેલાં વાદળો, ધૂળના રજકણો વગેરે વાતાવરણીય તત્ત્વો સૂર્યપ્રકાશ માટે બાધક બને છે. વળી રજકણોથી સૌર પેનલ

ગંદી થવાથી તેની કાર્યક્ષમતા ઓછી થઈ જાય છે માટે તેને સમયાન્તરે સાફ કરતા રહેવી પડે છે. સૌર પેનલથી ઊર્જા મેળવવાની પદ્ધતિમાં મકાનો, વૃક્ષો વગેરેનો પડછાયો પણ બાધારૂપ બને છે. આ પ્રકારના મુદ્દાઓ પરથી આપણે પણ કહી શકીએ કે કોઈ એવી જગ્યાએ સૌર પેનલ ગોઠવવી જોઈએ જ્યાં પૃથ્વીના વાતાવરણ અને તેની પરિસ્થિતિને લીધે સમસ્યા સર્જતી ન હોય. આ પ્રકારનું સ્થાન છે તે અંતરીક્ષ અથવા આકાશ. અંતરીક્ષમાં સૂર્ય વધુ પ્રકાશિત અને હંમેશાં ઉપલબ્ધ હોય છે. ત્યાં દિવસ-રાત હોતાં જ નથી. અરે! ત્યાં તો હંમેશાં બપોર જ હોય છે. ધરતી કરતાં અંતરીક્ષમાં ૧૪૪ % વધુ તીવ્ર સૂર્યપ્રકાશ હોય છે. ઉપગ્રહ ટેકનોલોજીના વિકાસને પગલે અંતરીક્ષમાં સૌર-ઊર્જા મેળવીને પૃથ્વી પર મોકલવાના વિચારને અમલમાં મૂકવા માટે ૧૯૭૦થી ચક્રો ગતિમાન થયાં. આ માટે કેટલીક દરખાસ્તો આવી પણ આ બધી જ દરખાસ્તો આર્થિક રીતે પરવડે તેમ ન હતી. ઉપરાંત તેમાં ટેકનિકલ મુશ્કેલી હતી. પૃથ્વીથી ઉપગ્રહ સુધી વીજળીના તાર તો નાખી ન શકાય. સૌર પેનલ દ્વારા અંતરીક્ષમાં વીજળી ઉત્પન્ન કરીને તેને માઈક્રોવેવ વીજચુંબકીય તરંગોમાં અથવા તો લેસર કિરણોમાં પરિવર્તિત કરી કેન્દ્રિત (focused) તરંગપુંજ (beam) દ્વારા ધરતી સુધી મોકલવાની યોજના વિચારવામાં આવી. ધરતી પર તેને રેક્ટેના (Rectenna) દ્વારા મેળવી તેને ફરી પાછા વીજતરંગોમાં (અથવા તો DC વીજપ્રવાહ) પરાવર્તિત કરવાની દરખાસ્ત રજૂ કરવામાં આવી. રેક્ટેના (Rectifying Antenna) - કિરણો ઝીલતું એક ખાસ પ્રકારનું એન્ટેના છે. તેનો ઉપયોગ વીજચુંબકીય ઊર્જાને વીજળીના DC પ્રવાહમાં પરિવર્તિત કરવા માટે કરવામાં આવે છે. આપણે ડિશ એન્ટેના વડે જે રીતે ટીવી સિગ્નલ મેળવીએ છીએ તે પદ્ધતિને આ પદ્ધતિ મૂળભૂત રીતે મળતી આવે છે. એક વખત અંતરીક્ષમાંથી ધરતી પર વીજળી પ્રાપ્ત થઈ જાય પછી તેનું વિતરણ પારંપરિક રીતે થઈ જાય.

આપણી ઊર્જાભૂખ ખૂબ વધારે છે માટે અંતરીક્ષમાં પણ અતિવિશાળ વિસ્તારમાં સૌર પેનલ ગોઠવીને સૂર્યપ્રકાશની લણણી કરવી જોઈએ. અનંત ભ્રમંડમાં જગ્યાની કમી નથી પણ આ કાળા માથાના માનવી માટે અતિ વિશાળ વિસ્તારમાં સૌર પેનલ ગોઠવવી એ દુષ્કર કામ છે. એક બીજી વાત કરી લઈએ. આજે આપણને વીજળી વિના ક્ષણભર પણ ચાલતું નથી માટે તેનો પુરવઠો પણ સતત મળતો રહેવો જોઈએ, ભલે

પછી તે આકાશમાંથી આવતો હોય. આપણે જાણીએ છીએ કે ધરતીના કોઈ એક સ્થળ સાથે સતત સંપર્ક ભૂ-સ્થિત ઉપગ્રહ જ રાખી શકે છે. આ ઉપગ્રહ લગભગ છત્રીસ હજાર કિલોમીટરની ભૂ-સંક્રમિત ભ્રમણકક્ષામાં હોય છે. હવે મૂળ વાત પર આવીએ તો સૌર- ઊર્જા મેળવતો ઉપગ્રહ ભૂ-સંક્રમિત ભ્રમણકક્ષામાં ગોઠવવાની યોજના છે. આપણા એક શહેર જેટલા વિશાળ વિસ્તારમાં અંતરીક્ષમાં સૌર પેનલ ગોઠવવી પડે. આ કાર્ય અંતરીક્ષમાં જ કરવું પડે. પૃથ્વી પરથી સૌર પેનલ અને અન્ય સામગ્રી અંતરીક્ષમાં લઈ જઈને ત્યાં જ એકત્ર કરવાં જોઈએ. અંતરીક્ષયાત્રીને છત્રીસ હજાર કિલોમીટરની ભ્રમણકક્ષામાં યાનની બહાર નીકળવાનો અનુભવ નથી. વળી ત્યાં કિરણોત્સર્ગનો ભય તો ખરો જ. અરે ! તેઓ આટલી ઊંચાઈએ રહ્યા પણ નથી. દરેક સૌર પેનલનો આકાર અને કદ એકસરખાં હોવાથી તેમ જ તેને સરળતાથી એકબીજા સાથે જોડી શકાય છે. આ કાર્ય માટે રોબોટને કામે લગાડવાની યોજના છે.

પૃથ્વી પર ઉપયોગમાં લેવાતી સૌર પેનલ (Photo Voltic) માટે અંતરીક્ષનું વાતાવરણ પ્રતિકૂળ છે. અંતરીક્ષમાં તે આઠગણી વધુ ઝડપથી ખરાબ થવા લાગે છે. જ્યારે માનવસર્જિત વિશાળ સંરચના અંતરીક્ષમાં ગોઠવવામાં આવે ત્યારે એ કામ કરતી બંધ થઈ જાય અથવા માનવીય નિયંત્રણમાં ન રહે ત્યારે તે અંતરીક્ષનો કચરો બની જાય છે અને અન્ય ઉપગ્રહો માટે ભયજનક બની જાય છે. અલબત્ત, આ સમસ્યાના ઉકેલ માટે વિજ્ઞાનીઓ કાર્યરત છે જ. જ્યારે સંપૂર્ણ ઉપગ્રહ અથવા તો અંતરીક્ષરચના ઊર્જા એકઠી કરવા માટે નિર્મિત હોય ત્યારે સ્વાભાવિક છે કે ગરમી ઘણી ઉત્પન્ન થાય. ઉત્પન્ન થતી ગરમીના પ્રબંધન માટે ઉપગ્રહની રચના વિશિષ્ટ રીતે કરવાની જરૂર રહે છે.

અત્યાર સુધી આપણે અંતરીક્ષની વાત કરી. ધરતી પર અંતરીક્ષ-વીજ અવતરણને ઝીલવા માટે લગભગ ૧૨૫ વર્ગ કિલોમીટર એન્ટેના - sorry...રેક્ટેના ગોઠવવું જોઈએ. ઉપલબ્ધ સાહિત્ય મુજબ ખૂબ સરળ (Dipole Antenna) અનેક એન્ટેનાને સંલગ્ન કરી રેક્ટેનાનું નિર્માણ કરી શકાય છે. રેક્ટેનાની રચના પારદર્શક હોવાથી તે પૃથ્વીની પરિસ્થિતિમાં (Ecology) દખલ નહીં કરે તેવું અનુમાન છે.

સૈદ્ધાંતિક રીતે સરળ લાગતી આ યોજના વિજ્ઞાનીઓ અને ઈજનેરો માટે એક પડકારરૂપ છે. યોજનાના સંપૂર્ણ અમલીકરણ માટે અધધ ધન રાશિ અને સરકાર તેમજ લોકોના સક્રિય સહકારની જરૂર રહેશે. ઉદાહરણ તરીકે પૃથ્વી પર સાનુકૂળ જગ્યાએ રેક્ટેના ગોઠવવા માટે જામનગર શહેર જેટલા વિસ્તારની જરૂર પડે જે લોકોના સહકાર સિવાય શક્ય નથી. હા, અમેરિકા કે ચીન જેવા દેશોમાં ત્યાંની ભૌગોલિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિને લીધે તે સરળ બની શકે. અત્યારના અંતરીક્ષ-વીજળી મેળવવાના પ્રયોગો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવા માટેના છે - ખાસ કરીને બિનતારીય પદ્ધતિથી અંતરીક્ષમાંથી વીજળી મેળવવાનો પ્રયોગ. વિજ્ઞાનીઓને આશા છે કે આવતા પાંચેક દાયકામાં આપણે આ ક્ષેત્રે સફળ થશું અને આપણી ઊર્જાભૂખ ભાંગવા માટે ધરતીમાતાના વાતાવરણ અને તેની પરિસ્થિતિને નહીં બગાડીએ. હા, કદાચ ધરતીને સાચવવા જતાં આપણે અંતરીક્ષને અન્યાય ન કરીએ તેનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈશે.

— ચિંતન ભટ્ટ

ભગવાનની દુકાનનો વેપારી

કારમી ગરીબી પ્રત્યક્ષ જોવા મળે, ત્યારે વ્યક્તિની સંવેદના કેવી તીવ્રતાથી જાગી ઊઠે છે ! એનો અનુભવ બંગાળના આસનસોલમાં રહેતા શિક્ષક ચંદ્રશેખર કુંડૂને થયો. પોતાના પુત્ર શ્રીદીપના જન્મદિવસની પાર્ટી પછી જે ખાવાનું વધ્યું હતું, તે હોટલના કર્મચારીઓને આપ્યું. એ પછી વધ્યું, તે બહાર ફેંકી દેવામાં આવ્યું. હોટલમાંથી પોતાના ઘરે જતા ચંદ્રશેખરે પૈસા લેવા એટીએમ પાસે ગાડી ઊભી રાખી. એમણે જોયું તો બે બાળકો ક્યારના ડબ્બામાંથી ચોખાના દાણા વીણીને ખાઈ રહ્યાં હતાં ! આ સમયે એમને ફેંકી દીધેલા ભોજનની કિંમત સમજાઈ.

ચંદ્રશેખર કુંડૂ

ચંદ્રશેખર બંને બાળકોને પોતાના ઘર લઈ ગયા. એ બંનેને ભરપેટ ભોજન કરાવ્યું અને કેટલુંક ભોજન આપ્યું. આ ઘટના પછી તેઓ આખી રાત સૂઈ શક્યા નહીં. આ વિષમતા દૂર કરવા પોતાની રીતે કંઈક કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. આ ઘટનાને કારણે ફૂડ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા પાસે માહિતી અધિકાર અંતર્ગત ભોજનના બગાડ અંગે માહિતી માગી, તો જાણવા મળ્યું કે ભારતમાં પ્રતિવર્ષ બાવીસ હજાર મેટ્રિક ટન ખાદ્યાન્નની બરબાદી થાય છે. જોકે, આ ભોજનને બચાવવામાં આવે, તો એક કરોડ લોકો પેટ ભરીને ખાઈ શકે.

ચંદ્રશેખર કુંડૂએ સૌપ્રથમ પોતાની એન્જિનિયરિંગ કોલેજની કેન્ટીન તથા પોતાની આસપાસ અન્ય સ્થળે જ્યાં અનાજનો બગાડ થતો હોય ત્યાં જઈને પોતાની વાત સમજાવી અને વધેલા ભોજનને ગરીબો અને જરૂરિયાતમંદોમાં વહેંચવાની અનુમતિ માંગી. એ માટે પહેલું કામ વાસણ ખરીદવાનું કર્યું. જેમાં એ ભોજન લઈને વહેંચવાનું કામ કરી શકે. લોકોને આ અંગે જાગૃત કરવા માટે પોતાના અભિયાનની વાત સોશિયલ મીડિયા પર મૂકી. ૨૦૧૬માં ‘ફૂડ એજ્યુકેશન એન્ડ ઈકોનોમિક ડેવલપમેન્ટ(FEED)’ નામના સંગઠનની સ્થાપના કરી. એના દ્વારા હોસ્ટેલ, કેન્ટીન વગેરેનો સંપર્ક કર્યો. આ સંગઠન અંતર્ગત ‘કમિટમેન્ટ ડેવપ ડેઝ’, ‘પ્રોટીન ક્લબ’ જેવા વિવિધ પ્રોજેક્ટ શરૂ કર્યા. ‘કમિટમેન્ટ ડેવપ ડેઝ’ અંતર્ગત શૈક્ષણિક સંસ્થા અને અન્ય કંપનીઓ સાથે જોડાણ કર્યું, તો બાળકોને કુપોષણમાંથી મુક્ત કરવા માટે ‘પ્રોટીન ક્લબ’ની શરૂઆત કરી. ઝૂંપડપટ્ટી અને ફૂટપાથ પર રહેવાવાળાં બાળકોને રાત્રે ખાવા ન મળતું હોવાથી કુપોષિત રહે છે. તેથી રાત્રે સંગઠન તરફથી બે-ત્રણ જગ્યાએ ખાવાનું બનાવવાનું શરૂ કર્યું. આ ઉપરાંત બાળકોને શિક્ષણ મળે તે હેતુથી બાંકુરા, પુરુલિયા અને

આસનસોલમાં સાંજના કોચિંગ ક્લાસ શરૂ કર્યા છે. લોકોને અપીલ કરી કે પોતાના જીવનમાંથી થોડો સમય આ જરૂરતમંદ બાળકોના અભ્યાસ માટે ફાળવે. આજે સાત જગ્યાએ આવી સ્કૂલો ચાલે છે અને નવ શિક્ષક તેમને ભણાવે છે.

એક દિવસ એમણે જોયું કે, કોલકાતામાં એક બાળકને ખૂબ તાવ આવ્યો હતો, પરંતુ માતા-પિતા એને દવાખાને લઈ જતાં નહોતાં. ચંદ્રશેખરે માતા-પિતાને સમજાવ્યાં, ત્યારે એમને ખબર પડી કે જો તેઓ બાળકને લઈને દવાખાનામાં લાઈનમાં ઊભાં રહે તો મજૂરીએ કેવી રીતે જાય અને રાત્રે બધાંએ ભૂખ્યા સૂઈ જવું પડે. આ ઘટનાની વાત એમણે એમના ડોક્ટર મિત્રોને કરી. ડોક્ટરોએ પોતાનું યોગદાન આપવાની તૈયારી દર્શાવી. ડૉ. અતુલ ભદ્ર સાથે મળીને ‘ફૂટપાથ રિસ્પેન્સરી’ શરૂ કરી. મહિનામાં એક-બે દિવસ અહીં આવીને ડોક્ટરો બાળકોને તપાસે છે. જરૂર હોય તેનું ચેક-અપ કરવું. દવા-ઈન્જેક્શન આપવાં - આ બધું તેઓ નિઃશુલ્ક કરે છે.

તેની સાથોસાથ જુદી જુદી જગ્યાએ ‘ભગવાનની દુકાન’ શરૂ કરી છે, જેમાં કપડાં, સ્ટેશનરી, બેગ વગેરે વિભાગ રાખવામાં આવ્યા છે. જ્યાં લોકો પોતાની વધારાની કે બિનજરૂરી વસ્તુઓ આપી જાય છે અને જેને જરૂર હોય તે લઈ જાય છે. આજે એમનું આ અભિયાન આસનસોલ અને કોલકાતામાં આશરે એક હજાર બાળકોની જિંદગીમાં ઉજાસ પાથરી રહ્યું છે. એમણે દિલ્હી, મુંબઈ, બેંગાલુરુ જેવાં શહેરોમાં સામાજિક સંગઠનોને પોતાની વાત કરીને એમને ત્યાં આવા પ્રોજેક્ટ શરૂ કરવા પ્રેરણા આપી છે. આ માટે તેમને મિત્રો, કુટુંબીઓ અને સંબંધીઓ પાસેથી આર્થિક સહાય મળે છે. જોકે તેઓ પૈસા લેવાને બદલે પ્રોજેક્ટ સ્પોન્સર કરવાનું કહે છે, જેથી પારદર્શિતા જળવાઈ રહે. ઘણા લોકોને આવાં કામ મુશ્કેલ લાગે છે, પરંતુ જ્યારે સાથે મળીને કામ કરવાનું હોય ત્યારે તે મુશ્કેલ રહેતું નથી. જોકે તેઓ માને છે કે જીવનમાં પરિવર્તન લાવવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં વ્યક્તિએ પોતાની રહેણીકરણીમાં થોડું પરિવર્તન સાધવું જોઈએ.

— પ્રીતિ શાહ

ભૈરવી મોદીની વિશિષ્ટ સિદ્ધિ

૩૬મી ચેલ્સી ઈન્ટરનેશનલ ફાઈન આર્ટ્સ સ્પર્ધા ૨૦૨૨માં ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ચિત્રકલા વિભાગને સંભાળતાં શ્રી ભૈરવી મોદીનું ડાંગ શ્રેણીનું એક ચિત્ર પસંદ થયું છે. સમગ્ર વિશ્વમાંથી માત્ર ત્રીસ ચિત્રોની પસંદગી કરવામાં આવી. જેમાં મેટ્રોપોલિટન મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર કેલી બમ, બેલ્જિયમના રોયલ મ્યુઝિયમના ફાઈન આર્ટના ક્યુરેટર પિયેરા વાયવેસ ડેસાઈવી અને લેઈડન કલેક્શનના ક્યુરેટર લારા યેગર કેસલ્ટ નિર્ણાયકો તરીકે હતા. આમાં ભૈરવી મોદીનું ડાંગ શ્રેણી પરનું ‘આગિયો વેતાલ’ ચિત્ર પસંદગી પામ્યું. આ આગિયો વેતાલનું બીજું નામ અગેટા દેવ એટલે કે અગ્નિનો દેવ છે. સમગ્ર વિશ્વમાંથી પસંદ થયેલાં આ ત્રીસ ચિત્રનો ગ્રૂપ શો ન્યૂયોર્કની અગોરા ગેલરીમાં ઓગસ્ટ મહિનામાં યોજાશે.

T20 ક્રિકેટ : સંપત્તિની દોડ અને મૂલ્યોની અવહેલના

એ વાત નિ:શંક છે કે ક્રિકેટ ભારતની સૌથી વધુ લોકપ્રિય રમત છે, ક્રિકેટનો ઇતિહાસ ખૂબ પુરાણો છે. ૧૮૭૭માં પ્રથમ ક્રિકેટ ટેસ્ટમેચ ઇંગ્લેન્ડ અને ઓસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે રમાઈ હતી. આ પછી નિયમિત રૂપે આ રમતની લોકપ્રિયતા વધતી રહી. આમ છતાં વિશ્વફલક ઉપર ફૂટબોલ અને બીજી રમતોની સરખામણીમાં ક્રિકેટ સત્તાવાર રીતે માત્ર દસ રાષ્ટ્રોમાં રમાય છે. આમ છતાં, બિનસત્તાવાર ક્રિકેટ રમતા દેશોની સંખ્યા અનેકગણી વધારે છે. ક્રિકેટમાં લોકચાહનાની ઝડપ પાયાની, મજબૂત છતાં પ્રમાણમાં ધીમી ગણી શકાય.

T20 ક્રિકેટના આગમન સાથે જ આ પરિસ્થિતિમાં ખૂબ ઝડપથી પરિવર્તન આવ્યું. સફેદ દડાથી રમાતા વીસ ઓવરના આ ફોર્મેટ રોકેટની ગતિએ લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી. આને પરિણામે આજે માત્ર અમેરિકામાં જ સો જેટલી ક્રિકેટ ક્લબો છે.

ક્રિકેટના આ ફોર્મેટને લોકપ્રિય બનાવવામાં આઈપીએલનો સિંહફાળો રહ્યો છે. લોકપ્રિયતા અને વ્યાપની દૃષ્ટિએ ઇંગ્લેન્ડની પ્રીમિયર લીગ ફૂટબોલ પછી આઈપીએલે બીજા નંબરનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. આ માટેનાં કારણો સમજવાં બહુ સરળ છે. દરેક T20ની માફક આઈપીએલ પણ ૨૦ ઓવરની મેચ હોય છે અને આ માટેનો સમય પણ સાંજનો જ હોય છે, આથી વિદ્યાર્થીઓ, અધિકારીઓ તથા અમુક પ્રકારનું કામ કરનારાઓ આઈપીએલને સરળતાથી નિહાળી શકે છે. આઈપીએલનું આકર્ષણ એટલું છે કે એમાં વિદેશના ખેલાડીઓ પણ રમવા માટે ઉત્સુક હોય છે. આઈપીએલનું બંધારણ એવા પ્રકારનું છે કે જેનાથી બિલકુલ નવોદિત ખેલાડીનો પણ ‘સ્કવોડ’માં સમાવેશ થવાથી તરત જ પૈસા અને પ્રસિદ્ધિ મળવાની શરૂઆત થઈ જાય છે. આ ઉપરાંત ડ્રેસિંગરૂમમાં વિશ્વના શ્રેષ્ઠ ખેલાડીઓ સાથે રૂમમાં સાથે રહેવાનું હોવાથી વિચારોની આપ-લે કરવા માટે ઘણો સમય અને તક મળે છે. ઘણી નવી વસ્તુ શીખવા મળે છે. ટેકનિક અને પદ્ધતિનો ઝીણવટભર્યો અભ્યાસ કરવાની તક મળે છે. આ ઉપરાંત ‘માઈન્ડસેટ’ અને ‘મેન્ટલ ટફનેસ’ તેમજ ‘ફિઝિકલ ફિટનેસ’ જેવાં પરિબળોના અમલનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મળે છે. આનાથી હિંમત, નીડરતા અને પરિપક્વતાનો નાની ઉંમરથી જ (ક્રિકેટની દૃષ્ટિએ) વિકાસ થાય છે. વળી નવા અને યુવા ખેલાડીનું ચિત્ત એકદમ તાજું અને એના મન પર વિરોધી ખેલાડીની ખ્યાતિ અસર કરતી નથી. આથી મનમાં કોઈ બીક કે સંકોચ રાખ્યા વગર ઝડપી ગોલંદાજનો હિંમતથી સામનો કરે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય બેટર સામે પણ કોઈ વિચાર કે દબાણ વગર ગોલંદાજી કરે છે.

બોલિંગ અને બેટિંગ ઉપરાંત આ ખેલાડીઓની ફિટિંગનું સ્તર પણ ઊંચું રહે છે. ડાઈવ મારવામાં કે બાઉન્ડ્રી નજીક સ્લાઈડ થઈને બાઉન્ડ્રી રોકવામાં કે કેચ કરવામાં

એ અનોખો આનંદ અનુભવે છે. આમ આઈપીએલના આગમનને કારણે ખેલાડીએ ‘એકાગ્રતા’, ‘શારીરિક સ્વાસ્થ્ય’ અને ‘પર્ફોર્મન્સ’ના ક્ષેત્રમાં નવી દિશા તેમજ નવી ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કરી છે.

આઈપીએલના યોગદાનનો વિચાર કરીએ તો ભારતીય ક્રિકેટમાં પ્રતિવર્ષ નવા શક્તિશાળી ચહેરાને તક આપીને પ્રકાશમાં લાવવાનું બનતું રહ્યું છે. આનાથી ભારતીય ક્રિકેટના ટેલેન્ટ પુલનો વ્યાપ ઘણો વિશાળ થઈ ગયો છે. આ નવા ‘પુલ’માંથી બહાર આવેલ યુવાન ભારતીય ક્રિકેટરો એટલી વિશાળ સંખ્યામાં છે કે ટેસ્ટમેચ, વન-ડે અને ટી-ટ્વેન્ટીના દરેક ફોર્મેટમાં ભારતની આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે અલગ અલગ ટીમ તૈયાર છે. આનાથી પસંદગીકારોની મુસીબત વધી ગઈ છે. ટીમમાં કોનો સમાવેશ કરવો અને કોનો નહિ તે સવાલ એમને પજવે છે. હવે ક્રિકેટની રમત પ્રત્યેનું વલણ અને આ પ્રકારની મેચોનું વધેલું પ્રમાણ જોતાં ક્રિકેટમેચોનું આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે જુદા જુદા દેશોમાં સંખ્યાની દૃષ્ટિએ વધુ આયોજન થાય છે આથી એમ લાગે છે કે હવે એ દિવસો બહુ દૂર નથી, જ્યારે એક જ સમયે કોઈ પણ દેશની ટીમ એકસાથે વિશ્વના બે અલગ દેશો સામે જુદા જુદા અથવા તો એ જ ફોર્મેટની મેચો રમતી હોય !

સફેદ દડો ધરાવતા ક્રિકેટનો વિચાર કરીએ તો તેનો ઝગમગાટ, શાન, વ્યાપ, બજાર, વિજ્ઞાપન અને પ્રેક્ષકો ખૂબ ઝડપથી વધી ગયા છે. આ એક વૈશ્વિક વાસ્તવિકતા છે અને તેનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમ છે. આઈપીએલે યુવાનોને ક્રિકેટને વ્યવસાય તરીકે અપનાવવાની ખૂબ મોટી તક પૂરી પાડી છે.

વિશ્વના કોઈ પણ ક્ષેત્રનો વિચાર કરવામાં આવે તો દરેક ક્ષેત્રની માફક સિક્કાની બે બાજુ હોય છે. એના સકારાત્મક પાસાની માફક બીજી બાજુ અમુક પાયાની સાથે સંકળાયેલાં પરિબળો જોવામાં તેમજ અનુભવવામાં આવ્યાં છે, જે નકારાત્મક તેમજ કેટલેક અંશે દુઃખદ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે. IPLમાં સારી એવી સંખ્યામાં ક્રિકેટરો છે, જેઓનાં નામ બિલકુલ અજાણ્યાં હતાં અને સારી એવી સંખ્યામાં નાનાં ગામમાંથી તેઓ આવ્યા હતા. IPLમાં પ્રથમ કે બીજા વર્ષમાં રમીને જ અમુક ખેલાડીઓએ એટલું સુંદર પ્રદર્શન કર્યું કે રાતોરાત તેઓએ વ્યાપક લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી. આ જ ખેલાડીઓને જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય મેચોમાં તક મળી, ત્યારે બહુ ઓછા ખેલાડીઓ એ સફળતા ટકાવી શક્યા છે. અમુક ખેલાડીઓ પ્રારંભિક સફળતા બાદ પોતાનું ઉચ્ચ ધોરણ પણ જાળવી ન શક્યા — ખાસ કરીને ટેસ્ટક્રિકેટમાં.

T20માં માત્ર ઝડપી રન કરવાનો જ હેતુ હોય છે. આમાં ટેકનિક કે ફટવર્ક અથવા તો ધૈર્યને લગભગ નહિવત્ મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. આના બદલે T20 ક્રિકેટમાં ‘અપરકટ’ અને ‘રિવર્સ સ્વીપ’ જેવા શોટને બેટર અનુસર્યા. ‘ટ્રીપ’ અને ‘સ્ટાન્સ’માં પણ પોતપોતાની અલગ શૈલી ખેલાડીઓ અપનાવવા લાગ્યા.

હવે માત્ર ટેસ્ટક્રિકેટ રમવાનું પસંદ કરનાર ખેલાડીઓ સમગ્ર વિશ્વમાં બહુ ઓછા રહ્યા છે. IPLમાં માત્ર ત્રણ કે ચાર વર્ષ રમવાથી જ જીવનમાં આર્થિક સધ્ધરતા તેમજ સમૃદ્ધિ એટલી આવી જાય કે બીજું કશું કરવું જ ના પડે.

માત્ર ખેલાડીઓનો જ આ અભિગમ છે એવું નથી. આયોજકો પણ અંદરખાને એવું જ ઈચ્છે છે કે વધુ ને વધુ T20 મેચો પોતાના દેશ રમે. આના લીધે T20 ફોર્મેટનો વ્યાપ એટલો વિસ્તરવા લાગ્યો છે કે ટેસ્ટક્રિકેટની સંખ્યા ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે. આખા વર્ષનું ક્રિકેટ કેલેન્ડર તૈયાર થાય છે ત્યારે ટેસ્ટક્રિકેટનો સૌથી વધુ ભોગ લેવાય છે.

ક્રિકેટમાં અમુક એવાં ઉદાહરણ પણ છે કે ટેસ્ટક્રિકેટમાં ખેલાડીના વિદેશના પ્રવાસમાં કેપ્ટન તરીકે પસંદગી થઈ હોય, અને T20માં રમવાને કારણે પોતાના દેશની પ્રવાસની પ્રથમ ટેસ્ટમેચમાં જ કેપ્ટન હાજર ના રહ્યો હોય. આ ઉપરાંત એવી પરિસ્થિતિ પણ જોવા મળી છે કે ડોમેસ્ટિક ક્રિકેટમાં હવે કોઈ રસ રહ્યો નથી. સમગ્ર સિસ્ટમના આધારે આ જ ડોમેસ્ટિક ક્રિકેટને લીધે વિશ્વકક્ષાએ લગભગ તમામ દેશોના ખેલાડીઓએ નામના મેળવી છે અને પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી છે.

એ જ રીતે ખેલાડીઓમાં જ પોતાના દેશના અને બહારના ખેલાડીઓ માટે જે સન્માન અને આમન્યા જોવામાં આવતી હતી અને જે ખેલદિલીપૂર્વક ક્રિકેટ રમાતું હતું, તે આજે બહુ ઓછું જોવા મળે છે.

અત્યારે ઘણી વખત એક ટ્રેન્ડ જોવા મળે છે કે એક ક્રિકેટર પોતાની જ ટીમના કે બીજી ટીમના ખેલાડીની જાહેરમાં ટીકા કરતાં સંકોચ અનુભવતા નથી. અમુક કિસ્સામાં એમ પણ જોવા મળ્યું છે કે એક કે બે વર્ષ ખેલાડી ફોર્મમાં હોય અને સારું પ્રદર્શન કરે તોપણ એવી જાહેરાત કરે કે મારી કેપ્ટન તરીકે દેશને જરૂર હોય તો મને ખૂબ આનંદ આવશે. સિલેક્શન કમિટીએ ટીમના કેપ્ટન પસંદ કરવાના હોય છે. આમાં ખેલાડીઓની આવી વ્યક્તિગત પસંદગી જાહેર કરવાથી તેનો કોઈ અર્થ રહેતો નથી. મજબૂત અને કાબેલ સુકાનીને પસંદગીકારો ટીમની જવાબદારી સોંપતા જ હોય છે. અમુક વર્ષો પહેલાં ફિલ્ડરે જ્યારે બાઉન્ડ્રી નજીક યોગ્યો બચાવતી વખતે શરીરનો કોઈ ભાગ બાઉન્ડ્રીને અડી જાય તો ફિલ્ડર જાતે જ અમ્પાયરને આ અંગે જણાવી દેતો હતો. આ જ પ્રમાણે જ્યારે ફિલ્ડર ‘ક્લીન કેચ’ ના લેતો હોય તો તે પણ અમ્પાયરને જાણ કરતો હતો. હવે ‘ડીઆરએસ’ આવવાથી આ બધાં મૂલ્યોનું લગભગ સંપૂર્ણ પતન (અમુક અપવાદ સિવાય) થયું છે. ૧૦૦ ટેસ્ટમેચ રમી ચૂકેલો અને દેશનું સુકાનીપદ સંભાળતો ખેલાડી પણ અમ્પાયર તરફ જે ચેષ્ટા કરે છે, જે રીતે વિવાદ કરે છે, તે ખૂબ દુઃખદ જણાય છે. અમ્પાયરની ભૂમિકા ન્યાયાધીશ જેવી છે. તેમની ગરિમા ચોક્કસ જળવાવી જોઈએ. ક્રિકેટ ખેલદિલી તેમજ ઉદારદિલી માટે જાણીતું છે. તેનો ઈતિહાસ ઘણો ભવ્ય ને પ્રેરક છે.

બોર્ડના અમુક અધિકારીઓ આ પરિસ્થિતિને ઝડપી બનાવવા માગે છે. T20માં અઢળક રકમ મળે છે. આથી બોર્ડની નાણાકીય રીતે જરૂરિયાત કરતાં અનેકગણી જ નહીં, પણ કલ્પનાતીત આવક વધી ગઈ છે. આથી તેઓ પોતે ટેસ્ટક્રિકેટને પ્રથમ પસંદગી આપે છે, તેમ જાહેરમાં નિવેદન કરવાની સાથે બીજા દેશો સાથે જ્યારે ક્રિકેટશ્રેણીના પ્રવાસનો કાર્યક્રમ નક્કી થાય છે ત્યારે વધુમાં વધુ T20 મેચો રમાય તે

જુએ છે. આમ કરવાથી ટેસ્ટક્રિકેટની સંખ્યા ખૂબ ઓછી થાય તેનો તેમને વાંધો નથી હોતો. ડોમેસ્ટિક ક્રિકેટ એ એક શો-પીસ જ બની ગયું છે. ડોમેસ્ટિક ક્રિકેટ એક એવું માળખું છે જેના દ્વારા દેશને વિશ્વકક્ષાના ક્રિકેટરો મળે છે.

અમુક અધિકારીઓ અમુક પ્રાંતના વધારે ને વધારે ખેલાડીની ટીમમાં પસંદગી થાય તેવી યોજના કરતા હોય છે અને તેમાં સફળતા પણ મેળવતા હોય છે. આ ઉપરાંત બીજા દેશના બોર્ડમાં અમુક અધિકારીની પસંદગી થાય, તો તે દેશનો પ્રવાસ પણ રદ કરવાની હદ સુધી ગયા છે.

જ્યારે ક્રિકેટની ખેલદિલી અને ગરિમાનો વિચાર કરીએ ત્યારે સર ફેન્ક વોરેલ, રીચી બેનો, સર ગેરી સોબર્સ, કીથ મીલર, ડેનીસ કોમ્પટન, જી. આર. વિશ્વનાથ તેમજ બીજા અમુક ખેલાડીઓ નજર સમક્ષ આવે. આમ આઈપીએલે ક્રિકેટનો ચહેરો બદલી નાખ્યો છે. આ રમતની ગરિમા, છટા, ખેલવાની શૈલી પલટાઈ ગઈ છે. અઢળક સંપત્તિની દોડમાં આ રમત એની પુરાણી શાન-શૌકત ગુમાવી રહી છે અને ક્રિકેટની કલા, ખેલાડીઓનું સૌજન્ય અને મૈયનું ગાંભીર્ય કેટલું રહેશે, તે સવાલ છે.

— સુધીર તલાટી

વિદુષી દક્ષાબહેન પટ્ટણીની સ્મૃતિમાં આયોજિત નિબંધસ્પર્ધાનું પરિણામ

મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનકાર્યનાં ઊંડાં અભ્યાસી, મહાત્મા ગાંધીજી વિશે મૂલ્યવાન ગ્રંથોનાં લેખિકા તથા પોતાના વક્તવ્ય દ્વારા મહાત્મા ગાંધીજીનાં કાર્યોનો મર્મ પ્રગટ કરનાર સ્વ. દક્ષાબહેન પટ્ટણીની સ્મૃતિમાં વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા નિબંધસ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું, જેનું પરિણામ નીચે પ્રમાણે છે :

પ્રથમ પારિતોષિક : કોઈને પ્રાપ્ત થતું નથી.

દ્વિતીય પારિતોષિક : રૂ. ૭,૦૦૦/- (બંનેને સરખે ભાગે)

૧. ધાર્મિક દિનેશભાઈ પરમાર - મુંબઈ

૨. તેજસ્વિની અમૃતભાઈ પટેલ - બારડોલી

તૃતીય પારિતોષિક : રૂ. ૫,૦૦૦/- (બંનેને સરખે ભાગે)

૧. વિજયભાઈ નરશીભાઈ ધરજિયા - પીપરડી, જિ. બોટાદ

૨. પ્રિયા કૌશિકભાઈ વ્યાસ - અમદાવાદ

પ્રોત્સાહક પારિતોષિક : રૂ. ૧,૦૦૦/- (પ્રત્યેકને)

૧. યશ હિમાંશુભાઈ ગુસાણી - જામનગર

૨. પ્રવીણભાઈ નરસિંહભાઈ ચમાર - રાહ, જિ. બનાસકાંઠા

પારિતોષિક વિજેતાઓને અભિનંદન. એમને પ્રમાણપત્ર અને પારિતોષકની રકમ મોકલવામાં આવશે. આ ઉપરાંત કેટલાક ગુણવત્તાવાળા નિબંધોને પણ પ્રમાણપત્ર મોકલવામાં આવશે.

ચેટબોટ્સ

નથી બુદ્ધિશાળી કે નથી લાગણીશીલ !

૧૯૬૬નું એ વર્ષ હતું. જર્મન-અમેરિકન કમ્પ્યુટર સાયન્ટિસ્ટ જોસેફ વેઈઝેનબૌમે એક પ્રોગ્રામ બનાવ્યો. અમેરિકાની વિખ્યાત ઈન્સ્ટિટ્યૂટ એમઆઈટીના પ્રોફેસર જોસેફ વેઈઝેનબૌમે એ સૉફ્ટવેરને નામ આપ્યું - ‘એલિઝા’. એ નામવાળી જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શોના વિખ્યાત નાટક

```

Welcome to
          EEEEE LL   IIII ZZZZZ AAAA
          EE  LL  II   ZZ  AA  AA
          EEEEE LL  II   ZZ  AAAAAA
          EE    LL  II   ZZ  AA  AA
          EEEEE LLLLL IIII ZZZZZ  AA  AA

Eliza is a rock Roperian psychotherapist.
The original program was described by Joseph Weizenbaum in 1966.
This implementation by Norbert Landsteiner 2005.

ELIZA: Is something troubling you ?
YOU:  Men are all alike.
ELIZA: What is the connection, do you suppose ?
YOU:  They're always bugging us about something or other.
ELIZA: Can you think of a specific example ?
YOU:  Well, my boyfriend made me come here.
ELIZA: Is it important to you that your boyfriend made you come here ?
YOU:  He says I'm depressed much of the time.
ELIZA: I am sorry to hear that you are depressed.
YOU:  It's true. I am unhappy.
ELIZA: Can you explain what made you unhappy ?
YOU:

```

પિગ્મેલિયનના કેરેક્ટર એલિઝા રોલિટલથી પ્રેરિત હતું. જોસેફ વેઈઝેનબૌમે જ અગાઉ સ્લિપ નામની પ્રોગ્રામિંગ લૉવેજ બનાવી હતી. એના આધારે એલિઝાનો કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામ તૈયાર થયો હતો. એલિઝાનું કામ હતું, લોકોના પ્રશ્નોના મનોવૈજ્ઞાનિક જવાબો આપવાનું. એ દિવસોમાં મનોવિજ્ઞાન હજુ વિકસતું શાસ્ત્ર હતું. જોસેફ વેઈઝેનબૌમ પણ મનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસુ હતા. તેમણે એ વખતના વિખ્યાત મનોવિજ્ઞાની કાર્લ રોજર્સનાં સંશોધનો અને સવાલ-જવાબની શૈલીનો આધાર લઈને કમ્પ્યુટર સિસ્ટમમાં સવાલો અને જવાબો ગોઠવ્યા. એ વખતે માનસિક બીમારીનો આધુનિક ઈલાજ હજી નવો નવો શોધાયો હતો. માનસિક બીમાર માણસને એક-એક વાક્યના સવાલો પુછાતા હતા અથવા ખાલી જગ્યા પૂરવાની પદ્ધતિ અજમાવવામાં આવતી હતી. એલિઝા પ્રોગ્રામમાં એ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થયો હતો. જોસેફ વેઈઝેનબૌમે એલિઝાને એક સાઈકોથેરાપિસ્ટ ગણાવીને એમઆઈટીના સ્ટુડન્ટ્સ માટે પ્રોગ્રામ ખુલ્લો મૂક્યો. એ અરસામાં દુનિયાભરમાંથી પ્રતિભાશાળી યુવાનો એમઆઈટીમાં ટેક્નોલોજીના પ્રયોગો માટે, ટેક્નોલોજીના પાઠ ભણવા આવતા હતા. ટેક્નિકલ પ્રયોગ માટે દુનિયામાં એનાથી શ્રેષ્ઠ બીજી જગ્યા ન હતી.

સાઈકોથેરાપિસ્ટ એલિઝાએ એમઆઈટીમાં આકર્ષણ જમાવ્યું. કમ્પ્યુટર સામે બેસીને લોકો આ સૉફ્ટવેરને લેખિત સવાલો પૂછતા હતા અને સૉફ્ટવેરમાંથી ગણતરીની સેકન્ડમાં એનો લેખિત જવાબ મળતો. શરત માત્ર એટલી હતી કે, જેમ સાઈકોથેરાપિસ્ટને સવાલો પૂછતા એ જ પદ્ધતિથી, એ જ વિષયના સવાલો એલિઝાને પૂછવાના હતા. જેમ કે યુઝર એલિઝાને લેખિતમાં પૂછે - ‘મને મારા ભાઈ સાથે કેમ બનતું નથી ?’ સેકન્ડમાં જવાબ મળતો. ‘હું એના વિશે જણાવીશ. તમે એ કહો, તમારા પરિવારમાં કેટલા સભ્યો છે ?’ આજે કોઈ સૉફ્ટવેર યુઝર્સને પ્રશ્નની સામે એને લગતો એવો જ સવાલ પૂછે તો બિલકુલ આશ્ચર્ય થતું નથી, પરંતુ આજથી ૫૫-૫૬ વર્ષ પહેલાં કમ્પ્યુટર સૉફ્ટવેર પરિવાર અંગેના સવાલ સામે પરિવારને લગતો

જ સામો સવાલ કરે, એ તદ્દન નવી વાત હતી. એવી અફવા ચાલી કે, કમ્પ્યુટર વિચારવા લાગ્યું છે. ‘કમ્પ્યુટરને બુદ્ધિ આવી ગઈ’ એવા મથાળા સાથે અખબારોમાં અહેવાલો પ્રસિદ્ધ થવા માંડ્યા. સાયન્સ ફિક્શન લેખકોની કલ્પના વધારે મજેદાર બની ગઈ. એલિઝા માત્ર એમઆઈટીમાં જ

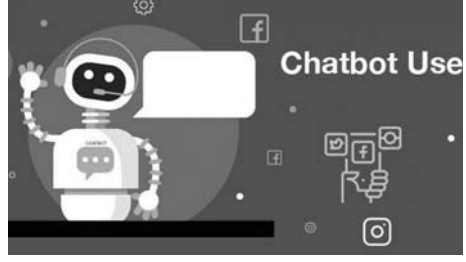
નહીં, અમેરિકાભરમાં એક અસાધારણ ઘટના બની ગઈ.

અને એ સાથે આરંભ થયો ‘ચેટબોટ’ના એક નવા યુગનો. સોફ્ટવેરમાં ખાસ પ્રકારની કમ્પ્યુટર લૉગવેજનો એવી રીતે ઉપયોગ થતો હતો કે યુઝર એક શબ્દ ટાઈપ કરે એ કીવર્ડના આધારે સોફ્ટવેર એમાં સ્ટોર કરાયેલી માહિતીનો ઉપયોગ કરીને તેનો જવાબ આપે અથવા તો વળતો સવાલ કરે. જોસેફ વેઈઝેનબૌમે મનોવિજ્ઞાનને કેન્દ્રમાં રાખીને સોફ્ટવેરનું શબ્દભંડોળ ગોઠવ્યું હતું. એ સફળતા પછી બીજા કમ્પ્યુટર સાયન્ટિસ્ટ પણ મેદાનમાં આવ્યા. મનોવિજ્ઞાની અને કમ્પ્યુટર સાયન્ટિસ્ટ કેનેથ કોલ્બીએ ૧૯૭૨માં પેરી નામથી ચેટબોટના સફળ પ્રયોગ કર્યા. આમ તો આ ચેટબોટની પદ્ધતિ જોસેફની એલિઝા જેવી જ હતી, પરંતુ પેરીનું શબ્દભંડોળ વધુ સમૃદ્ધ હતું. પેરીનું કામ એલિઝાની જેમ સાઈકોથેરાપિસ્ટનું જ હતું, પણ એ દર્દીની વધુ સારી રીતે ઊલટતપાસ કરી શકતી હતી. ૧૯૭૨માં એક આંતરરાષ્ટ્રીય કમ્પ્યુટર કોન્ફરન્સ યોજાઈ ત્યારે એલિઝા અને પેરીએ એકબીજા સાથે વાત કરી હતી, એ પણ ત્યારે રસપ્રદ બન્યું હતું અને આ ઘટનાને અખબારોના સમાચારોમાં સ્થાન મળ્યું હતું.

પણ ચેટબોટ શબ્દ ત્યારે પ્રચલિત બન્યો ન હતો. ચેટબોટને રોબોટ, કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામ અથવા તો સોફ્ટવેર જ ગણવામાં આવતા હતા. ચેટબોટ શબ્દને પ્રચલિત બનાવવાનો યશ માઈકલ મૌલડીનને મળે છે. ચેટ અને રોબોટ એમ બંને શબ્દોને ભેગા કરીને માઈકલે સંશોધનપત્રોમાં ‘ચેટરબોટ’ એવો શબ્દ પ્રયોજ્યો હતો. અમેરિકન ટેકનો-એક્સપર્ટ્સ અને ટેક-જર્નાલિસ્ટ્સને એ શબ્દ ગમ્યો હતો. અખબારોમાં ચેટ કરી શકે એવા રોબોટ માટે ચેટબોટ શબ્દનો ઉપયોગ શરૂ થયો અને ૨૦૦૦ના વર્ષ સુધીમાં એ શબ્દ ખૂબ જ પ્રચલિત બની ગયો. જોસેફ વેઈઝેનબૌમની પદ્ધતિથી પ્રેરાઈને ૨૦૦૦ના વર્ષ સુધીમાં ઘણા ચેટબોટ આવ્યા. વેરબોટ, એલિસ, જેબરવેકી, ડૂડ જેવા ચેટબોટ્સથી આ ક્ષેત્રમાં નવીનીકરણ આવતું ગયું. કેટલાક ચેટબોટનો ગેમિંગમાં કે વેબ સર્ચિંગ ટૂલ તરીકેય ઉપયોગ થવા લાગ્યો હતો.

૨૧મી સદીના પ્રથમ દશકામાં તમામ ક્ષેત્રોમાં કમ્પ્યુટર્સનો ઉપયોગ અનિવાર્ય બનવા લાગ્યો. ઈ-કોમર્સનું નવું ક્ષેત્ર વિકસિત થવા લાગ્યું હતું. એમાં કસ્ટમર સર્વિસ એજન્ટનું કામ ચેટબોટને અપાતું હતું. હેલ્થ સેક્ટરથી લઈને એજ્યુકેશન ઈન્સ્ટિટ્યૂટની વેબસાઈટ બનવા લાગી હતી. એ બધામાં ગ્રાહકના શરૂઆતના બેઝિક સવાલોના જવાબો આપવાનું કામ ચેટબોટને સોંપાયું. ગ્રાહકના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ ચેટબોટથી ન આવે

એ કિસ્સામાં એજન્ટ સાથે વાતચીતનો વિકલ્પ અપાતો હતો. કસ્ટમર હેલ્પ સેન્ટરમાં એજન્ટોનું કામ એ રીતે હળવું થવા લાગ્યું હતું. ૨૦૧૦ પછી ઓનલાઇન ટ્રાવેલ બુકિંગથી લઈને ઓનલાઇન ફૂડ ડિલિવરી સર્વિસમાં ચેટબોટની

ભૂમિકા મહત્વની બની ગઈ છે. ઓનલાઇન મળતી તમામ સર્વિસમાં આપણી કમ્પ્યુટર-સ્માર્ટફોનની સ્ક્રીનમાં ચેટબોટ હાજર થાય છે એ આજે સામાન્ય બાબત બની ગઈ છે. ૨૦૧૭માં દુનિયાની ચાર ટકા કંપનીઓ ચેટબોટનો ઉપયોગ કરતી હતી. પાંચ વર્ષ પછી વિશ્વની ૪૨ ટકા મલ્ટિનેશનલ કંપનીઓ ચેટબોટનો ઉપયોગ કરે છે. ૮૦ ટકા સ્ટાર્ટઅપ કંપનીઓમાં કસ્ટમર હેલ્પના ચેટિંગ ઓપ્શનમાં ચેટબોટને કામ સોંપાય છે. જગતની અસંખ્ય ટેકનોલોજી ક્ષેત્રની કંપનીઓ જરૂરિયાત પ્રમાણેના ફિચર્સ ગોઠવીને ચેટબોટ ડિઝાઇન કરી આપે છે. ૨૦૨૩ના અંતે દુનિયાભરમાં ૨૫૦ કરોડ કસ્ટમર સર્વિસ કલાકો ચેટબોટના કારણે બચી જશે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો કસ્ટમર સર્વિસ માટે કંપનીઓએ તૈનાત કરેલા માનવ-એજન્ટોનો સમય ચેટબોટના કારણે બચી જશે. સર્વેક્ષણો તો ત્યાં સુધી કહે છે કે નવા ઉદ્યોગસાહસિકો માટે ચેટબોટ બહુ જ ઉપયોગી સાબિત થવા લાગ્યા છે. એક ચેટબોટના કારણે પાંચ કસ્ટમર સર્વિસ એજન્ટનો પગાર બચી જાય છે, એ ફંડનો ઉપયોગ આવી નવી સ્ટાર્ટઅપ કંપનીઓ ઈનોવેશનમાં ફાળવી શકે છે.

દુનિયાભરમાં અત્યારે ચેટબોટની ઉપયોગિતા કે જોખમ અંગે ચર્ચા શરૂ થઈ છે ત્યારે એટલું તો નક્કી છે કે ચેટબોટની સર્વિસ વગર હવે ગ્રાહકોની પૂછપરછનો તાત્કાલિક નિકાલ શક્ય નથી. ચેટબોટના લાભાલાભ અંગે ચર્ચા જાગી છે તેનું કારણ ગૂગલના એન્જિનિયરનો છેલ્લામાં છેલ્લો દાવો જવાબદાર છે. ગૂગલના એન્જિનિયરોની ટીમ છેલ્લા ઘણા સમયથી એક ચેટબોટ પર કામ કરી રહી છે. ગૂગલે બે-એક વર્ષ પહેલાં એક બ્લોગમાં નવા ચેટબોટ લેંગ્વેજ મોડલ ફોર ડાયલોગ એપ્લિકેશન્સ (લામડા) વિશે માહિતી આપી હતી. ગૂગલના કહેવા પ્રમાણે આ કન્વર્ઝેશન ટેકનોલોજી નવો ચીલો પાડશે. અત્યાર સુધી ચેટબોટ એને આપેલી હિન્ડના આધારે પ્રતિભાવ આપતા હતા, પરંતુ ગૂગલના કહેવા પ્રમાણે લામડા રિયલ ટાઇમ જવાબો આપીને યુઝર્સનો ચેટબોટ સાથેનો સંવાદ વધારે મજેદાર અને બહેતર બનાવશે.

પણ આખી વાતમાં ટ્વિસ્ટ ત્યારે આવ્યો, જ્યારે ગૂગલ એન્જિનિયર બ્લેક લેમોરે તાજેતરમાં જ એવો સનસનાટીભર્યો દાવો કર્યો કે ગૂગલ ચેટબોટ લામડામાં સંવેદના છે; એટલે કે ગૂગલ ચેટબોટ માણસની જેમ વિચારી શકે છે, માણસની જેમ લાગણી દર્શાવીને વાતચીત કરી શકે છે; એટલું જ નહીં, માણસની જેમ પોતાની ઈચ્છા પણ વ્યક્ત કરે છે. લેમોરે તો લામડા સાથેની પ્રાયોગિક વાતચીતને પણ જાહેર કરી દીધી. એ ચેટ વાંચનારાને પહેલી નજરે એવું લાગે કે બે માણસો ચેટ કરી રહ્યા છે.

ગૂગલ ચેટબોટ સર્જનમાં લાગેલી ટીમના જ એક સભ્ય લેમોરના આ દાવા પછી આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સની દુનિયામાં મોટો વિવાદ સર્જ્યો. ટેક્નો-એક્સપર્ટ્સ બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયા. એક દલીલ એવી છે, કે મશીન-સોફ્ટવેર માણસની જેમ વિચારવા લાગે તો લાંબા ગાળે માણસજાત માટે મોટું જોખમ સર્જઈ શકે. બીજી દલીલમાં એવો દાવો થઈ રહ્યો છે કે ગૂગલના ચેટબોટ લામડામાં સંવેદના છે એ વાત પાયાવિહોણી છે, કારણ કે એમાં આધુનિક આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનો ઉપયોગ થયો હોવાથી એ યુઝરને રિયલ ટાઈમ ટોકનો અનુભવ કરાવે છે. અલ્ગોરિધમ તો છે જ, પરંતુ તેની ગુણવત્તા સુધરી છે એટલે ચેટનો અનુભવ પણ બહેતર થયો છે. મૂળભૂત પદ્ધતિ તો એ જ છે, જે જોસેફના ચેટબોટ એલિજામાં હતી.

ટૂંકમાં, સામસામી દલીલો બાદ હરીફરીને સાડા પાંચ દશક પછી વાત ત્યાં આવીને અટકી ગઈ છે. ૫૫-૬૦ વર્ષ પહેલાંય માણસને લાગતું હતું કે ચેટબોટ બુદ્ધિશાળી છે, ચેટબોટ લાગણીશીલ છે. આજે ૨૧મી સદીના માણસને પણ લાગે છે કે, ચેટબોટ બુદ્ધિશાળી અને લાગણીશીલ છે. હકીકતમાં ચેટબોટ બુદ્ધિશાળી પણ નથી, ચેટબોટ લાગણીશીલ પણ નથી, એ માત્ર સોફ્ટવેર છે ! આ વાત એ સમયે માણસને સમજતાં સમય લાગ્યો હતો. સમય વીતતો જશે, એમ આજના માણસને પણ એ વાત સમજઈ જશે.

— હર્ષ મેસવાણિયા

વાચકમિત્રોને ખાસ વિનંતી

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના સામયિક ‘વિશ્વવિહાર’માં આવતી પ્રમાણભૂત અને વૈવિધ્યસભર લેખસામગ્રીથી આપ પરિચિત છો. આપને ઘણા લાંબા સમયથી ‘વિશ્વવિહાર’ મોકલવામાં આવે છે. આપનું લવાજમ પૂરું થઈ ગયું હોય તોપણ કદાચ આપને ‘વિશ્વવિહાર’ મળતું હશે. સાહિત્ય, કલા, સંસ્કૃતિ, રાજકારણ, પ્રવાસ, રમત-ગમત, શિક્ષણ, ટેક્નોલોજી, હાસ્યલેખ અને પ્રેરક ચરિત્રો જેવા વિષયોની કેટલીય સામગ્રી અમે ‘વિશ્વવિહાર’માં આપીએ છીએ. વળી ગુજરાતના આ સાંસ્કૃતિક કેન્દ્રમાં ચાલતી અને હવે પછી થનારી પ્રવૃત્તિઓની વિગતો પણ આ સામયિકમાંથી મળી રહે છે. આથી કદાચ તમારું લવાજમ પૂરું થઈ ગયું હોય તો વહેલી તકે લવાજમ મોકલી આપશો.

‘વિશ્વવિહાર’નું વાર્ષિક લવાજમ ૧૫૦ રૂ. અને ત્રણ વર્ષનું લવાજમ ૪૦૦ રૂ. છે. આપ મનીઓર્ડરથી અથવા ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના નામે ડ્રાફ્ટ કે ચેકથી મોકલી શકશો. આપના ઉમદા સહયોગની અમે આશા સેવીએ છીએ.

બેંકની વિગત

A/c. Name : Gujarat Vishvakosh Trust, A/c. No. : 09330100008481
Bank Name : Bank Of Baroda, Usmanpura Branch
IFS Code : BARB0USMANP (5th Character is Zero)

લવાજમ ભર્યા પછી સંસ્થાને ઈ-મેઈલ (vishvakoshad1@gmail.com), વોટ્સએપ (9898042699) તથા પત્ર દ્વારા અચૂક જાણ કરવી.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અને સંતુલનના સંયુક્ત ઉપક્રમે યોજાયેલા અસ્મિતા વિશેષ સંવાદ

(૧) મિત્તલ પટેલ

જેને ઘર નથી કે જેને પોતાનો આધારકાર્ડ જેવો કોઈ પુરાવો નથી જેને માટે વિચરણ કરતા રહેવું એ જ જીવન છે તેવા વિચરતી જાતિના લોકો માટેનું સરનામું બની રહેલાં અમદાવાદનાં મિત્તલ પટેલ સાથેનો અસ્મિતા વિશેષ સંવાદ એ કરુણા

અને લડી લેવાની જિંદાદિલીના સમન્વય જેવો રહેશે. આવો, મિત્તલ પાસેથી કેટલીક વાતો જાણીએ :

“સ્પોર્ટ્સમાં હું ઘણી કુશળ હતી એટલે સાતમા ધોરણમાં હું ભણતી હતી, ત્યારે ખેલકૂદમાં મારી પસંદગી થઈ અને પહેલી વખત માતા-પિતાથી દૂર જવાની વાત થઈ. એ વખતે અમારા ગામમાં કદાચ મારા સિવાય એવી કોઈ છોકરી નહોતી કે જે બહારગામ આવી રીતે ભણવા જવાનું નક્કી કરે. મારી મમ્મી સાત ચોપડી ભણી હતી, પણ એણે કહ્યું કે તારે જવાનું છે. નવાઈની વાત એ બની કે જ્યારે મમ્મીએ કહ્યું કે તારે જવાનું છે, ત્યારે પહેલાં તો બહુ ઉત્સાહ જાગ્યો કે આખા જિલ્લામાં આપણે એક જ પસંદ થયા છીએ, તો વટ પડી જશે. પણ જ્યારે જવાનો દિવસ નક્કી થયો ત્યારે એ દિવસે બહુ ડર લાગ્યો. હું કોઈ દિવસ મમ્મીનો પલ્લુ ના છોડું. એ બે કે પાંચ દિવસ માટે મામાના ઘરે જવાનું નક્કી કરે, તો હું ધમપછાડા કરતી કે એ મને મૂકીને કઈ રીતે જઈ શકે? નિશાળ ચાલુ હોય એટલે મને ના લઈ જાય, આવી હતી હું. જ્યારે મારો જવાનો અંતિમ દિવસ આવ્યો કે કાલે સવારે તારે જવાનું છે, એ રાત્રે હું ભાંગી પડી. મેં મમ્મીને કહ્યું કે, ‘મમ્મી, તારા વગર હું ના રહી શકું, તું હોય તો હું બધું જ કરી શકું.’ મારી મમ્મી મારા માટે આદર્શરૂપ હતાં. એણે ઘણું શીખવ્યું છે. મને પ્રેમથી કહ્યું કે, ‘બસ, આપણે નથી જવું.’ મને બરાબર સમજાવી પછી મારું મન હળવું થઈ ગયું. એ સમયે એણે મને જે સમજાવ્યું એ મને બરાબર યાદ છે. અમારા રસોડાના ચૂલાની બાજુમાં બેસાડીને એણે મને કહ્યું કે, ‘મારું પલ્લું પકડીને તું આખી જિંદગી તો જીવી શકીશ. એ પલ્લુ પકડીને તું રહીશ તો મારી મર્યાદામાં તને શીખવા અને જાણવા મળશે, પણ એ પલ્લું છોડીને બહારની દુનિયામાં મારા વગર પ્રવેશ કરીશ, તો એક આખી નોખી દુનિયા તને જોવા મળશે. એ દુનિયામાં તારે એકલાએ જ બધું

કરવાનું થશે. ત્યાં તું ભૂલ કરીશ તો હું નહીં હોઉં. સારું કરીશ તો પણ હું નહીં હોઉં, પણ એ બધાની વચ્ચે તારે એકલાએ તારી જાતને સંભાળવાની છે અને એ મજા છે ને એ બહુ જુદી છે, તો તું એ મજા માટે એક વાર જા, બે મહિના રહેજે. ના ફાવે તો પાછી આવતી રહેજે.’ એટલે પછી મને લાગ્યું કે, ‘એની વાત સાચી છે, ચાલ, હું પ્રયત્ન કરીશ.’ અને એણે બહુ જ પ્રેમથી બધું સમજાવ્યું. ચૂલો ઠર્યા પછી તવામાં રહે ને કડક થાય એવો બાજરીનો રોટલો મને બહુ ભાવે. એણે મને બનાવીને ખવડાવ્યો, જાણે મને એક લાલચ આપતી હોય તેમ !

અને મને હંમેશાં એ યાદ રહ્યું કે બીજા દિવસે સવારે મારા પપ્પા બધું તૈયાર કરીને મને મૂકવા આવતા હતા અને હું તૈયાર થઈને બહાર જઈ રહી હતી, ત્યારે મમ્મીએ ફરી મને બોલાવી એક સરસ વાત કરી. પહેલાં પંપાળી, પ્રેમ કર્યો અને કહ્યું કે, ‘જો હવે તું જાય છે તો ત્યાં હું નહીં હોઉં અને તું જે પણ સફળતા પ્રાપ્ત કરીશ એની હિસ્સેદારી અમારા બધાની હશે, નિષ્ફળ થશે તો હું તો ઊભી જ હોઈશ પણ તું જે કાંઈ કામ કરીશ એને માટે જવાબદાર માત્ર ને માત્ર તું જ હોઈશ. સારું કરીશ કે ખરાબ કરીશ, કંઈ પણ કરીશ, ત્યાં હું જોવા માટે કે ટોકવા માટે પણ નહિ હોઉં, એટલે કોઈ પણ નિર્ણય કરે, તો દસ વખત વિચારીને પછી કરજે.’ એ વખતે ફોનની સગવડ એટલી બધી નહોતી કે તરત હું એને ફોન કરી શકું અને એની વાત મેં હંમેશાં યાદ રાખી. પછી સ્પોર્ટ્સ હોસ્ટેલમાં ભણવા ગઈ અને મમ્મી વગર રહી ગઈ. રાજ્યકક્ષાએ અને નેશનલ પણ રમી. દસ ધોરણ સુધી ભણવાનું થયું. પણ ગામ હંમેશાં હૃદયની નજીક રહ્યું.

મને પહેલાં એમ થતું હતું કે ગામેગામ સદાપ્રતો કેમ ખોલવાનાં ? લોકો પોતાના પૈસાથી ખાઈ ન લે ? પણ એ વખતે મને એમ થયું કે ગામેગામ સદાપ્રતો હોવાં જોઈએ અને ચોવીસે કલાક ચાલવાં જોઈએ. ભૂખ લાગે અને આપણી પાસે ઊર પકવાન હોય, ત્યારે આપણને અન્નનું મહત્વ નથી સમજતું, પણ આપણને અતિશય ભૂખ લાગી છે અને આપણી પાસે કશું જ ખાવાનું નથી અને જ્યારે આપણી પાસે કોઈ ભૂખ્યો માનવી આવીને ભોજન માગે ત્યારે એ તરત સમજી શકાય. એક ઘણી અગત્યની વાત છે —રસ્તા પર સૂવાની. એક વખત હું રસ્તાની ફૂટપાથ પર કામદારો જ્યાં સૂએ ને એવી એક લાઈનમાં ફૂટપાથ પર હું પણ સૂતી હતી. આજુબાજુ બધા પુરુષો વચ્ચે મેં મારું પાથરણું પાથરીને એક ખરીદી લીધેલો ધાબળો લઈ ત્યાં સૂવા ગઈ. કામદારો વાત કરતા હતા કે અમુક જગ્યા પર શેરડી ભરેલો ટ્રક દારૂ પીને ચલાવતો હતો ને ઊંધો વાળ્યો, ત્યાં ચાર કામદારો ફૂટપાથ પર સૂતા હતા...એટલે હું સૂઈ ગયેલી ને પછી ઊભી થઈ ગઈ અને મેં કહ્યું, ‘અહીંયાં આવું થાય ?’ એટલે પેલા બધા કહે કે, ‘આપણે ત્યાં આવું નહીં થતું, તમતમારે સૂઈ જાઓ.’ મેં કહ્યું કે, ‘તમે કેવી રીતે માની લો છો કે આપણે ત્યાં આવું નથી થતું ? આવું તો કોઈની પણ સાથે થઈ શકે.’ પણ એમણે મને કહ્યું કે, ‘તમતમારે નિરાંતે સૂઈ જાઓ’, પણ પછી ઊંઘ આવે ! મને એમ થયું કે હું રસ્તાની બાજુ પગ રાખું કે માથું રાખું ? પહેલાં તો એમ થયું કે પગ રાખું, કંઈ

પડે તો પગ જ કચડાઈ જાય તો અપંગ થઈ જવાય પણ જીવતા રહેવાય તો ખરું, પછી એમ થયું કે, ‘ના ના, અપંગ થઈને જીવીએ, એના કરતાં માથું રાખીએ તો પૂરું થઈ જાય.’

આજે જે વાત કરું છું તે મજાક લાગે, પણ આ જિંદગી છે. આજે પણ છાપાંઓમાં આપણે વાંચીએ છીએ - ચાર કે પાંચ લોકો કચડાઈ ગયા. પણ ઘર ના હોવું તેના મહત્વની આપણને ખબર નથી પડતી. મને એમ થાય કે આપણા દેશમાં આપણે એવી કેવી પરિસ્થિતિએ પહોંચ્યા છીએ કે કામદારો માઈગ્રેશન કરીને કમાવા અર્થે એક જગ્યા ઉપર આવે છે, તો આપણે એને સલામત આશ્રયસ્થાન પણ નથી આપી શકતા ? બહુ શરમની વાત છે કે પુલ નીચે સૂતા હતા ને ચાર જણા કચડાઈ ગયા. કોઈની ગાડી ફરી વળી ને આ બધું... અને બીજે દિવસે આપણે વળતર જાહેર કરીએ છીએ, તો એ સાચો ઉકેલ નથી.”

(૨) સ્વામી સત્યવેદાંતજી

સદીઓ સુધી જીવંત રહે તેવા ચિંતકનું નામ છે ઓશો. જેમને વિદ્રોહી કહેવામાં આવ્યા, તે ઓશોના પરમ સાધક અને ઓશોના હસ્તે દીક્ષા લેનાર સ્વામી સત્યવેદાંતજી સાથેનો અસ્મિતા વિશે સંવાદ અવિસ્મરણીય રહ્યો.

ઓશોએ જ્યારે દીક્ષા આપવાનું બંધ કર્યું, ત્યારે જેમને દીક્ષા આપવાની જવાબદારી સોંપી, તે સત્યવેદાંતજી વડોદરાની મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટીમાંથી ડોક્ટરેટ કરેલ વ્યક્તિવિશેષ છે. સ્વામી સત્યવેદાંતજી મિસ્ટિક સેન્ટ ઓશો સાથેના અનુભવો વહેંચે છે :

“૧૦મી જાન્યુઆરી, ૧૯૭૫ના રોજ શિકાગો છોડીને પૂના આવવા માટે નીકળ્યો. એક વર્ષ પૈસા ભેગા કરીને હું મુંબઈ આવ્યો. જ્યારે હું ટ્રેનમાં આવતો હતો તો મારી સામે એક પારસી ભાઈ બેઠા હતા. એણે પૂછ્યું, ‘ક્યાં જાઓ છો?’ મેં કહ્યું, ‘હું જાઉં છું ભગવાન રજનીશ આશ્રમ.’ તો કહે, ‘રજનીશ આશ્રમ ? ના, ના ત્યાં ના જાઓ, ત્યાં જવા જેવું નથી.’ મેં કહ્યું, ‘હું તો ત્યાં જવા માટે જ આવ્યો છું ને હું તો જવાનો છું.’ એ કહે, ‘તને ખબર છે ત્યાં શું થાય છે?’ મેં કહ્યું, ‘મને ખબર નથી, હું તો ત્યાં ક્યારેય ગયો નથી.’ તો કહે, ‘જ્યારે તમે એની સામે બેસો ને તો એ તમને હિખોટાઈજ કરી નાખશે.’ મેં કહ્યું, ‘તો હવે શું કરવું?’ તો કહે, ‘તમે જ્યારે બેસો ત્યારે હાથમાં પિન રાખજો તો હિખોટીઝમ કામ નહીં કરે.’ એને મારી પર એવી તો દયા આવી કે એણે મને એનું વિઝિટિંગ કાર્ડ આપ્યું અને કહ્યું કે, ‘કશું પણ થાય તો તમે સીધા મારે ત્યાં આવતા રહેજો.’ મેં કહ્યું, ‘થેન્ક યૂ વેરી મચ.’ મને એવો વિચાર આવ્યો કે એક વ્યક્તિ એવી છે કે જે માત્ર ઓડિયો સાંભળે છે અને મળવા દોડી આવે

છે અને બીજી વ્યક્તિ જે એને મળી નથી, જાણતી નથી, એ તમને ટાંકણી-પિન રાખવા કહે છે !

સ્ટેશન પાસે એક લોજ હતી, ત્યાં સામાન મૂક્યો અને હું આશ્રમ તરફ આવ્યો. એ વખતે શું થયેલું કે ઓશો હમણાં જ પૂના આવ્યા હતા - ૧૯૭૪માં. ત્યાંથી શિફ્ટ થયા હતા એટલે આશ્રમનું બધું ગોઠવાતું હતું.

પૂના આશ્રમમાં મા યોગલક્ષ્મી ઓશોનાં સેક્રેટરી હતાં. એ ઓશોનું બધું સાચવતાં હતાં, તો એમની સાથે મારો પત્રવ્યવહાર થયો હતો, એટલે જેવો હું એની ઓફિસ પહોંચ્યો, તો કહે, ‘આ ગયે ભાઈ આપ ?’ મેં કહ્યું, ‘હા મેં આ ગયા.’ મેં કહ્યું કે, ‘ભગવાનનાં દર્શન થશે ?’ તો એણે કહ્યું, ‘ખબર નહીં, દર્શન થાય, ન થાય.’ મેં કહ્યું, ‘What do you mean, દર્શન થાય નહીં થાય.. હું શિકાગોથી એનાં દર્શન કરવા આવ્યો છું.’ તમે કલ્પના કરી શકો કે, મને કેટલો ધક્કો લાગ્યો હશે, કારણ કે આટલી બધી અનસર્ટેઈનિટી. માએ કહ્યું, ‘તમે સવારે છ વાગ્યે આવો, સક્રિય ધ્યાન કરો અને પછી નવ વાગ્યે ઓશોનું પ્રવચન છે, પછી જોઈએ, શું થાય છે.’ મને એટલી નિરાશા થઈ કે આટલે દૂરથી આવ્યો છું, શું થશે દર્શન નહીં થાય તો ?

જાન્યુઆરીનો મહિનો હતો. ઠંડી એટલી હતી એટલે સવારે છ વાગ્યે મારાથી એ ધ્યાન ન થયું, પણ નવ વાગ્યે એમનું પ્રવચન હતું. ઉપર ગેલરીમાં લગભગ ૩૦-૩૫ સાધકો બેઠા હતા અને ઓશો આવ્યા. તે વખતે એમણે કબીર ઉપર વ્યાખ્યાનમાળા શરૂ કરી હતી. અને સર, એણે બોલવાનું શરૂ કર્યું અને મારું રડવાનું શરૂ થયું. મને જરા પણ ખ્યાલ નહીં, શા માટે રડવું આવે છે...કોઈએ કશું કહ્યું નહોતું, કોઈની સાથે વાત થઈ નથી, આરામથી નાહી-ધોઈને આવી ગયો હતો. એ દોઢ કલાક સુધી બોલતા રહ્યા, હું દોઢ કલાક સુધી રડતો રહ્યો. મને હજુ ખબર નથી કે શા માટે રડવું આવતું હતું ? રડ્યા કર્યું, રડ્યા કર્યું, એ ક્યારે ઊઠીને જતા રહ્યા મને ખ્યાલ નથી. દોઢ કલાક પછી હું ત્યાંથી ઊઠ્યો ને આમતેમ ચક્કર લગાવતો હતો, એટલામાં કોઈકે કહ્યું, ‘આવો, આવો, મા લક્ષ્મી તમને એની ઓફિસમાં બોલાવે છે’... એ કહે, ‘આજે દર્શન થઈ ગયાં...’તો હું ઊછળવા માંડ્યો. મને કલ્પના નહોતી કે એટલાં વહેલાં દર્શન થઈ જશે, એમણે કહ્યું, ‘તમે સાંજે ગેઈટ પર પહોંચી જજો, કોઈ તમને ત્યાંથી અંદર લઈ જશે અને ત્યાં તમને દર્શન થશે.’

૧૦મીએ ત્યાં પહોંચ્યો હતો. ૧૧મીએ સાંજે અંદર લઈ જવામાં આવ્યો. અહીં એવું હતું કે ઓશો આવીને ખુરશી ઉપર બેસતા અને સામેથી બધા લોકો આવતા અને ખુરશીની બાજુમાં બેસતા. ખબર નહીં કોઈએ એવી વ્યવસ્થા કરી હશે. મને ઓશોના પગ પાસે જગ્યા આપીને ત્યાં બેસાડ્યો. ઓશો આવ્યા. આ બાજુ બધા સંન્યાસીઓ બેઠા હતા. મા તરુ હતી, મા દર્શન હતી એમને પૂછ્યું, ‘કેમ છો, બધું કેમ ચાલે છે’ કોઈના માતાની તબિયત વિશે પૂછ્યું. એમ કરતાં કરતાં સામે એક બ્રિટિશ મહિલા બેઠી હતી. એ ત્રણ અઠવાડિયાંથી આવી હતી, એ આજે પાછી જવાની હતી. તો એણે કહ્યું, ‘ભગવાન, તમે મને એવું મેડિટેશન સજેસ્ટ કરો કે હું ઘરે જઈને કરી શકું.’ તો એમણે મનીષાને કહ્યું કે, ‘એને પ્રાર્થના ધ્યાન બતાવો. પ્રાર્થના ધ્યાન ઘણું સુંદર

હોય છે. એમાં ઘૂંટણ પર બેસી બંને હાથ આકાશ તરફ રાખી એવી કલ્પના કરવાની હોય કે વિશ્વની બધી ઊર્જા તમારી ઉપર ઊતરી રહી છે. આશીર્વાદ વરસી રહ્યો હોય એવો અનુભવ કરવાનો. પછી જ્યારે એમ લાગે કે શરીર ઊર્જાથી ભરાઈ ગયું છે ત્યારે માથું પૃથ્વી પર ટેકવી દેવાનું. એવું સાત વખત કરવાનું. સાતથી વધુ નહીં, સાતથી ઓછું નહીં... એ એની પ્રક્રિયા છે જે એને બતાવી.

અને પછી ત્યાં એક ભારતીય મહિલા બેઠી હતી. એને ૪-૫ વર્ષનું બાળક હતું, એ ખૂબ ચિંતામાં હતી. એણે કહ્યું, ‘ભગવાન આને કાગળ ખાવાની બહુ ટેવ છે.’ તો ભગવાને કહ્યું, ‘એમ કરો, એને તમારા ખોળામાં સુવડાવો.’ ઓશોએ ૫-૭ સેકન્ડ એની સામે જોયું અને બાજુમાં કાગળ હતા, જેમાં એ નામ કે કશુંક એવું લખતા હતા, એ આપ્યું ને કહ્યું, ‘લે..ખા..તો બાળક.’ ‘નહીં નહીં, હવે હું ક્યારેય નહીં ખાઉં... મને નહીં જોતું’...ઓશોએ કહ્યું, ‘હવે ક્યારેય કાગળ નહીં ખાય, ચિંતા ન કરો, પણ એને એની રીતે મોટો થવા દો.’ એટલું કહીને એની વાત પૂરી થઈ.

પછી એની નજર મારા ઉપર પડી. હું સાચું કહું છું નકલ તો હું કરી ના શકું, એટલો મીઠો મધ જેવો અવાજ, તમે કલ્પના ન કરી શકો એવો રેશમ જેવા કોમળ અવાજથી એણે મને પૂછ્યું, ‘તમારે કંઈ કહેવું છે?’ તો હું ચીસ પાડીને રડી પડ્યો અને એમનાં ચરણોમાં પડીને મેં કહ્યું કે, ‘ભગવાન, હવે તમે મને કદી ન છોડતા...ભગવાન, હવે તમે મને કદી ન છોડતા’..એવું મારા મુખેથી નીકળતું હતું. ઓશોએ કહ્યું, ‘નહીં નહીં, હવે હું તને નહીં છોડું, ક્યારેય નહીં છોડું, શિકાગોમાં પણ તારી સાથે જ રહીશ. બધું મારા પર છોડી દે.’

સર, એમની સાથે હું ૪૫ વર્ષ રહ્યો. આટલાં વર્ષોમાં જ્યારે જ્યારે મેં એમના ચરણસ્પર્શ કર્યા છે ત્યારે હું કંઈ પણ કહેવા જાઉં તો કહે, ‘બધું મારા પર છોડી દે.’ ”

(અલબત્ત, અહીં એ નોંધતાં દુઃખ થાય છે કે, આ સંવાદનું શૂટિંગ કર્યાના ત્રણેક મહિનામાં જ સ્વામી સત્યવેદાંતજી પરલોક સિધાવ્યા...ૐ શાંતિ:)

— સંકલન : ભદ્રાચુ વઘરાજાની

શ્રી ગુણવંત બરવાળિયાને મુંબઈ જૈન પત્રકાર સંઘનું પારિતોષિક

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી અને જાણીતા લેખક-સંપાદક શ્રી ગુણવંત બરવાળિયાને મુંબઈ જૈન પત્રકાર સંઘ દ્વારા ૨૦૨૦-૨૧ના શ્રેષ્ઠ તંત્રીલેખ માટે શ્રી પુબરાજ-ચુનીલાલ બાફના ચેરિટી ટ્રસ્ટ તરફથી શ્રી ગુણવંત બરવાળિયાએ લખેલાં તંત્રીલેખને માટે એવોર્ડ અર્પણ કરવામાં આવે છે. એમનો આ તંત્રી લેખ ‘દશા શ્રીમાળી’ સામયિકના દીપોત્સવી વિશેષાંકમાં પ્રકાશિત થયો હતો.

શ્રી ગુણવંત બરવાળિયા ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની મુંબઈ ખાતેની કાર્યવાહી સંભાળે છે અને છેલ્લાં પંદર વર્ષથી જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્રનું આયોજન કરે છે. ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’, ‘જૈનપ્રકાશ’, ‘દશા શ્રીમાળી’ જેવાં ઘણા જુદાં જુદાં સામયિકોનું સંપાદનકાર્ય કરે છે. સાહિત્ય, શિક્ષણ, કવિતા અને જૈનદર્શન વિષયક એમના અત્યાર સુધીમાં ઉપથી વધારે પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં છે. આપણા સહુના તેમને અભિનંદન.

આગામી કાર્યક્રમો
શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી
(ઓનલાઇન કાર્યક્રમો)

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અને સંતુલન દ્વારા યોજાયેલા 'અસ્મિતા વિશેષ સંવાદ'માં શ્રી ભદ્રાચુ વઘરાજાનીનો નીચેની વ્યક્તિઓ સાથે સંવાદ.

- ◆ ૬ જુલાઈ, ૨૦૨૨, બુધવાર : સાંજના ૫-૩૦
શ્રી મિત્તલ પટેલ (સમયમર્યાદા : ૧ કલાક, ૫૭ મિનિટ)
- ◆ ૨૦ જુલાઈ, ૨૦૨૨, બુધવાર : સાંજના ૫-૩૦
શ્રી સ્વામી સત્યવેદાંતજી (સમયમર્યાદા : ૨ કલાક, ૧૦ મિનિટ)

પુનઃપ્રસ્તુતિ

- ◆ ૧૬ જુલાઈ, ૨૦૨૨, શનિવાર : સાંજના ૫-૩૦
વિષય : ગીત, ગમ્મત અને રંગભૂમિ
વક્તા : શ્રી અર્યન ત્રિવેદી

* * *

(ઓફલાઇન કાર્યક્રમો)
શ્રી કંચનભાઈ પરીખ વ્યાખ્યાનશ્રેણી

- ◆ ૯ જુલાઈ, ૨૦૨૨, શનિવાર : સાંજના ૫-૩૦
વિષય : મહેન્દ્ર મેઘાણી : શતાબ્દીનાં વધામણાં
વક્તા : શ્રી સંજય ભાવે

વિશ્વકોશ લલિતકલાકેન્દ્ર

- ◆ ૨૧ જુલાઈ, ૨૦૨૨, ગુરુવાર : સાંજના ૫-૩૦
'અમે ગીત ગગનનાં ગાશું'
શ્રી અમર ભટ્ટ દ્વારા કવિ ઉમાશંકર જોશીનાં કાવ્યોનું ગાન.

શ્રી જીવન-ઉત્કર્ષ વ્યાખ્યાનશ્રેણી

- ◆ ૨૩ જુલાઈ, ૨૦૨૨, શનિવાર : સાંજના ૫-૩૦
વિષય : માનસિક બીમારીમાં યોગની ઉપયોગિતા
વક્તા : શ્રી મુકેશભાઈ ચૌહાણ (યોગસાધક)

આસ્વાદ

- ◆ ૧૭ જુલાઈ, ૨૦૨૨, રવિવાર : સવારના ૧૦-૦૦
વિશ્વકોશભવનના શેઠ હઠીસિંહ કેસરીસિંહ સભાગૃહમાં ભારતીય સાહિત્ય એકેડેમી દ્વારા પુરસ્કૃત કવિ અને આકાશવાણીના નિવૃત્ત કેન્દ્ર નિયામક ડૉ. યજ્ઞેશ દવેનું કવિતાપઠન યોજવામાં આવ્યું છે.

‘કદમ્બ’ સંસ્થાની
બહેનો દ્વારા
વિશ્વકોશભવનમાં
નૃત્ય-પ્રસ્તુતિ

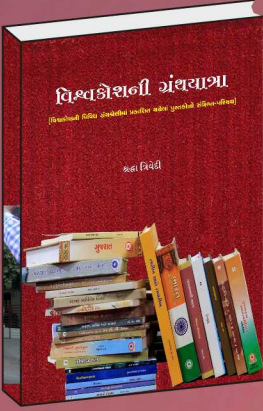

દર માસની પમી તારીખે પ્રકાશિત

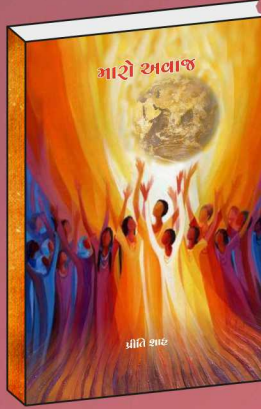
ISSN 2321 6999

RNI No. GUJGUJ/1998/4459. postal Regd. No.
GAMC 1375 2021-23 issued by SSP Ahmedabad-9.
Valid Upto 31-12-2023. License to post without
Prepayment No. PMG/NG/111/2021-2023. valid upto
31/12/2023. Posted at Ahd PSO On 5th every month.

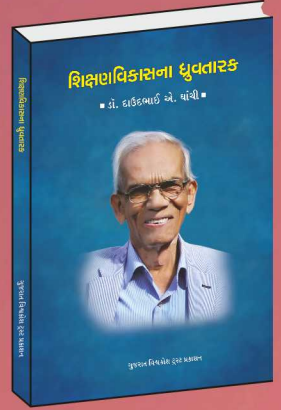
ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટનાં મૂલ્યવાન પ્રકાશનો

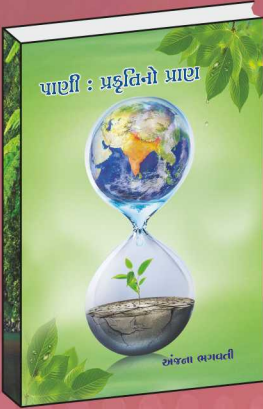
વિશ્વકોશની ગ્રંથયાત્રા
લે. શ્રદ્ધા ત્રિવેદી,
કિં. ₹ ૧૦૦/-

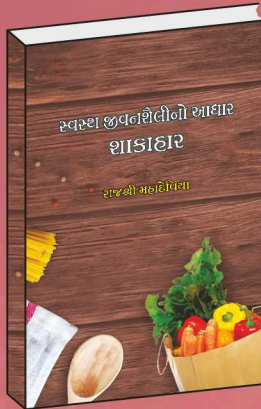
મારો અવાજ
લે. પ્રીતિ શાહ,
કિં. ₹ ૨૦૦/-

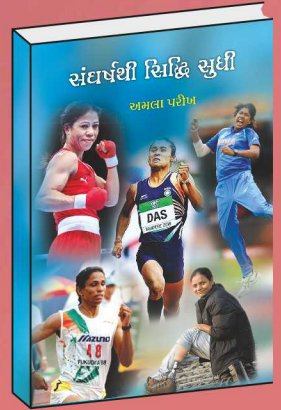
શિક્ષણવિકાસના ધ્રુવતારક
પરા. કુમારપાળ દેસાઈ,
સં. ડૉ. ફારૂક ઘાંચી,
પ્રીતિ શાહ, હિના શુક્લ
કિં. ₹ ૨૫૦/-

પાણી : પ્રકૃતિનો પ્રાણ
લે. અંજના ભગવતી,
કિં. ₹ ૨૦૦/-

સ્વસ્થ જીવનશૈલીનો આધાર
શાકાહાર
લે. રાજશ્રી મહાદેવિયા,
કિં. ₹ ૮૦/-

સંઘર્ષથી સિદ્ધિ સુધી
લે. અમલા પરીખ, કિં. ₹ ૧૨૦/-

